

REPUBLIC OF NAMIBIA

MINISTRY OF EDUCATION

JUNIOR SECONDARY PHASE

SILAMBASI YA SILOZI

PUO YA PILI

LITOPA ZA 8-10

2009

National Institute for Educational Development (NIED)
Ministry of Education
Private Bag 2034
Okahandja
Namibia

© Copyright NIED, Ministry of Education, 2008

ISBN: 0-86976-885-9

Printed by NIED
Website: <http://www.nied.edu.na>

Publication Date: September 2009

ZE MWAHALI

1	Makalelo.....	1
2	Muhupulo wa Butokwa.....	2
3	Mutomo wa ze itutwa ni milibo ya ze itutwa.....	3
4	Libupeho za Butokwa mwaKalulo ye.....	4
5	Litaba za Mayemo a Kuba Muuna kapa Musali.....	4
6	Ze mwahal'a mayemo a kuituta ni linaneho.....	4
7	Kutomahanya lituto ze sa swani ni lika ze ama lituto ze ñwi.....	4
8	Mikwa mo ku lutelwa ni kuituta.....	12
9	Kusufazo ya ze Itutwa.....	13
10	Mukoloko wa ze itutwa.....	15
11	Kutatuba.....	35
12	Liñusa la ñambeko.....	49

1. MAKALELO

Silambasi ye i talusa hande ze lelezwi kuitutwa ni tatubo ya tuto kapa puo ya pili ya silambasi ya mayemo a sitopa sa 8-10. O muñwi wa milelo ye mituna ya ze na ni kulutiwa sina ha i bonisizwe mwaTiko ya Sikuka ka ze Lelezwi Kuituta i li mwaLikolo la Tuto, ki kuhulisa ni kuzwisezapili zibo ya puo kapa lulimi lwa sipepo sa muituti. Ye i talusa:

- Kubupa maikuto a kutabela puo ya pili
- Kukonisa baituti kuutwana hande ku za kubulela ni kuñola puo ya pili
- Kutusa baituti kukona kusebelisa puo kasepo ye tiile i li ku za kuituta ni mwabupilo bwa kazazi

Kuituta puo ni ze mwalibuka ku kopanyize kufumana ni kubupa kutwano ya zibo ya puo i li ye kopanyize kuteeleza, kubulela, kubala ni kuñola mwamayemo a niti ni kuzusulusa za bupilo sina ha i zibahala kwabaituti mi ki yona mutomo wa kuituta mwamasilambasi kaufela a puo i li kuli baituti ba zwelelepili kuituta puo i li ye li ya butokwa kwa maata a kuziba, zibo/temuso ni kuliso ya za bupilo bwa muituti. Sina katuto, silambasi ya puo ya pili i iputezi ku za kuita puo ni ze mwalibuka ze na ni kulutiwa, kono i na ni litoho ze swana ni lituto ze ñwi ze na ni kulutiwa.

Mayemo a Mutomo wa ze Itutwa u Beilwe sina Cwana:

Kalulo ye i kopanyize butokwa bwa kuituta ni kuutwana ku za bukwala ni mwalikalulo ze ñwi kaufela. I kopanyize maano/butali, maikuto ni kucilauka ku za butali, kubeya cwalo ni buikupuleli bo butiile ni za kuezwa.

Kuitabisa ni Mayemo a Sifumu:

Kuiponda ku za kuitabisa, buyahi za lipolitiki, za sifumu sa naha, za sizo ni za silalanda sa sisimo. Ki za butokwa mwakalulo ye ya kuituta. I kopanya kuutwisisa ni kutoloka ze felile ni ze li teñi kuamana ni mipilelo ya batu ni ka mo ba ezeza lika kuli li petahale, mayemo a bona ni silalanda.

Za Lipalo:

Mwamayemo a kuituta lipalo, baituti ba utwisisa ni kutokomela zibo ya lipalo ye shutana-shutana, zibo, mihupulo ni misebelezo, i li kubatisisa ni kutoloka sisupo se siyemela nombolo ni silikani sa zibo ya sibaka ni pupo ya ze pila mwalifasi. I tusa baituti kubupa kabukuswani ni kakuutwahala hande, ni kuhupula hande kakushangulula ni kukolohanya hande lika, ni kukona kulifa kwalikalulo ze ñwi za bupilo.

Silumeli:

Kalulo ya silumeli ka za kuituta i ama nzila ye ba itabisa batu kayona, kuhupula, ni kubuza lipuzo ka za teñi, taluso ni butokwa bwa bupilo. I ama cwalo kubuzisisa ka za teñi ni kuamuhela siyemo sa silumeli kwa mutu ni kuhupula kakutala za tumelo ni maikuto a fa sikuka kwa batu ni bupilo bwa bona.

Mikwa ye Minde ni Buiswalo:

Pupo ya mikwa ye minde ni buiswalo ha ki zona feela ze talimanwi ni zona mwalituto ze shutana-shutana, kono li tingile cwalo ni mayemo a mo ku pilelwa fasikolo. Baituti ba swanela kutwaela

mayemo ni mikwa ye minde ye kopanyize mikwa ye cwale ka kulibelela, buikalabelo, kusepahala kuba ni niti, kusaba ni sobozi. Kuituta za pupo ya mayemo ni buiswalo, i li butata bwa zona, kutusa kubupa mayemo a kuatula ni buineelo. Sikolo si lukela kuhulisa maikuto a likute ni mihupulo ya ba bañwi, ni kubonisa kuli butata bu swanela kutatululwa kakutwisiso ni kamaata kapa tiisezo. Sikolo si lukela kuhulisa mukwa wa kukuteka sizo, i li mo buipuso bwa ba bañwi bwa kutekiwa ni kuhuliswa kapa kuzwisezwapili.

Za Mubili:

Ku na ni mitala ye milalu ya kufumana tuto mwakalulo mo. Mutala wa pili, ki wa kamaiso ya lilama za mubili, ki wa butokwa mwabupilo bwa kazazi. Mutala wa bubeli i li o ingelezi kubapala, tuto ya kuzamaisa lilama, kubina, ni za lipapali, liama hahulu kuliso ya kutokomela lilama za mubili wa hae mutu, kungelela zibo ya kuituta ni kuhulisa kutwisiso ka za kuhula kwalilama za mutu ni kuziba kuli ki muuna kapa musali, ka mo sebeleza mubili wa mutu, ni mwa swanela kuinela inge a li mwamakete sakata..

Limbule za Bucaziba/za Sayansi.

Zibo ya kuituta za sayansi i lela kukeza zibo ni kutwisiso ya baituti mwalibaka ni lifasi le ba li kulona. Ye ingelela kutwisiso ka mo batu ba sebeliseza limbule za mwasilalanda kutaleleza litokwahalo za kamunu, ni mo za silalanda li kona kucincezwa kuli limbule za Nyambe li konwe kusilelezwa. Kuhupula kabuikupuleli, Kubatisisa ze li teñi. Kutoloka lika ze zibahala ni kusebelisa zibo/ngana kwa zibo ya tiko ya kubata kufumana sika ki za butokwa kwakuutwisisa butokwa ni tikanyezo ya zibo ya kale ya bucaziba ni mikwa ni sebeliso ya mipilelo ya bona ya kamita. Sebeliso ya zibo ya bucaziba ni mikwa ya makete ki ya butokwa hahulu ku yo muñwi ni yo muñwi mwalubasi ni sicaba kaufela.

Bumapangapanga

Kuituta kuamana ni za bumapangapanga li ngelezi kusebelisa ngama kaswanelo ni kakukondisa kakusebelisa lisebeliso, lika ni misebezi. Bumapangapanga ki nzila ye ñwi ya kutatulula butata ku bulela, kulukisa, kulemuha ni kunyakisisa. Baituti ba fumana ngana ya butokwa, zibo ni mikwa ya kueza misebezi kakusebelisa bumapangapanga bo bukondile. Sikuka sa mukoloko wa ze ituta sa naha Namibia si lela:

- Kulumela kuli tuto i tingile mwakuhulisa mayemo ni mikwa hamohocwalo ni ngana ni zibo
- Kuhulisa buitumuho ni kutwisiso ya mukwa, mayemo ni litumelo za ba bañwi mwalipuo ze shutana-shutana ni lizo ze shutana-shutana mwasicaba
- Kususueza kukutekana ka mukwa wa buntu sakata ni bulukuluhi bwa kubulela.
- Kufa pono ni kutwisiso ye tile ya litaba za lifasi mwanaha ye cinca i li ze sinye sinye mipilelo ya batu: ni ncwa ya HIV/AIDS, mufutumala wa naha, kusinya sinye mayemo a naha, kusaaba hande sifumu, kuhula ni kukezeza kwamifilifili, liswanelo za buntu ni tukuluho mwatuto, kusinyeha kwa za bomapangapanga ni kukezeza kwa swalisano ya misebezi.

2. MUHUPULO WA BUTOKWA NI MILELO

Kamoya wa buipuso ni mutomo wa bulukuluhi o talusizwe mwakalulo ya 21 ya mutomo puso, i fa mata kwabayahi ba naha kaufela mwa kubupa likalulo kalulo za tuto ni mungendenge wa ze

swanelwa kuezwa i li ze ka singanyeka zeo bana ba Namibia ba swanezi kuituta ni mo ba swanela kuitutela. Tuto mwaNamibia i ngeha kuba ye zwelapili kuambolwa ni kutatubwa ni kutahisa tiko ye inelezi ya tuto ye swanela kwabatu ba Namibia.

Ki kanzila ye silambasi ya puo ya pili ha i lunduluzwi, kubupwa ni kusebeliswa mwaLikolo la Tuto kamulelo wa kuzwisezapili mayemo sakata a tuto. Mukwa wo u bupilwe fa kuzwelapili mwa kuitenga ku za kuambolisana ni kutwano mwahal'a baituti ni maticele. Silambasi i hulisa zwisezapili ya zibo ya puo ya pili kamukwa wo baituti ba kona kuzwelapili mwatuto ya puo ya pili. Mwakalulo ye ba ka ba ni zibo ya lika za butokwa ni za bupilo ze swanela mwalipuo ni lizo ze kopani-kopani.

Silambasi ya puo ya pili i hulisa milelo ye mwasikuka sa ze itutwa i li ze tatama:

- Kukonisa baituti kuambolisana, kubulela ni kuñola kaswanelo
- Kukonisa baituti kualabela kaswanelo ku ze ba utwa, kubala ni ze ba ziba
- Kususueza baituti kuamuhela lipuo ze shelana-shelana
- Kulumba baituti mwalinzila ze ñwi za kuituta kakuhulisa zibo ya bona ya buikupuleli (kmt.) kushangulula, kubupa nto i li ñwi, kutatuba, kufumana buniti bwa se siezahala, kukolohanya lika kaswanelo, kutahisa maikuto, kulemuha silibonda
- Kuhulisa ni kususueza mikwa sakata, buikupuleli ni zibahazo ya makande a sizo sa Namibia
- Kuutwisisa ni kutabela makande a shelana-shelana
- Kuhulisa sebeliso sakata ya puo ha ku nze ku bulelwa ni kuñola
- Kuhulisa buitumuho bwa bona ni kutwisiso ya bona ya maikuto, butokwa ni litumelo za ba bañwi mwasicaba sa lipuo
- Kuhulisa zibahazo ya mayemo a puo ni kubupa maata a kusebelisa muñolelo o lumelezwi

3. MUTOMO WA ZE ITUTWA NI MILIBO YA ZE ITUTWA

Baituti kaufela ha ba kala kalulo ya sekondali (Junior Secondary School) ba talimezwi kuba ni zibo ya kusebelisa puo ya pili ha ba nze ba ambolisana ni kutahisa mihupulo ye bonisa kuhula kwa zibo ya bona. Ze itutwa mwasilambasi ye ki za butokwa hahulu mi li bonisa mayemo a likani a swanelwa kufumanwa ki baituti kwa mafelelezo a sitopa sa sekondali. Ha li hanisi buikupuleli bwa ticele kapa kilasi mi maticele ba susuwezwa kuzwisezapili zibo ya baituti ba bona famayemo a pahami.

Baituti ba sikai se ba ka kona kufita famayemo a likani a linepo mi ba swanela kufiwa misebezi ye ka ba tusa kuli ba pase kakuitusisa misebezi ni lisebeliso za kulutisa hamohocwalo ni tuso kuzwelela kwabalikani ba bona. Ha se ba felize Junia Sekondali (Junior Secondary) baituti kaufela balibelezwi ku kona kuambolisana kaswanelo, kutahisa maikuto a bona kasibili kuamana ni ze mwalibuka ni ka kutoloka ze ñozwi i li ze ba balile kakuya kamayemo a shelana-shelana.

Palo ye nyinyani ya baituti i na ni litokwahalo za kuituta za butokwa i li ze tokwa tokomelo tuna ya buñwi bwa mutu kapa limbule. Ba bañwi ba ka ba ni lisibataliso ze sa hanisi kuhupula ni kuhulisa kuituta ko kuna ni susuezo. (kmt. Bubofu, busu ni buanga). Baituti ba bana ni kayangayanga ka kupepwa ni kona, ni mayemo a buanga bwa booko, kapa sitataliso ya kusateeleza hande ba ka ba ni kushutana mwamisebezi ye ezwa. Kuuta, lisebeliso ni tatubo ya baituti i ka cinca maemo a kilasi.

4. LIBUPEHO ZA BUTOKWA ZA SILAMBASI YE

Kazibo ye tuna ye fumanwi ni mayemo a puo ye sebeliswa, baituti ba kazwelapili kuba ni liseli la sebeliso ye lukile ni puo ye utwahala ni sebeliso sakata ya likalulo za puo. Ki kwa butokwa kuzwaka zibo ya puo ha ku nze ku lutwa ni kuituta, i li kamukwa wa kuhulisa ni kunanula puo ha ku konahala. Puo ya pili i ngelela mibeleko ya ze itutwa kaufela. Makande ao baituti ba bala ni kuteeleza, litoho fo ba ka ambola kazona, lipapali ze ba kabapala, li ka tahisa tomahanyo kwalituto ze ñwi ze ama litaba ze cwale ka za silalanda, HIV ni AIDS. Liswanelo za buntu, liswanelo za banana, mayemo buntu, buiswalo bwa sicaba ni bulukuluhi. Ba ka ituta kuutwisisa ni kusebeza ni zona ni kuhulisa butokwa bwa kubala, kubulela ni kuñola kazona. Buñata bwa ze itutwa ze beilwe mwasilambasi ya litopa za Pahami. Ze kwatasi li ka be li ezizwe mwalitopa za kwaTasi. Libaka ha li ekelizwe mwasilambasi ya litopa za makalelo a litopa ze Pahami ki kubonisa ticele butokwa bwa kuliso ya zwelopili ya ze itutwa. Mwalitopa ze tatama baituti ba ka tokwahala kuhulisa ze itutilwe kakuhulisa mayemo a tezi a kutwisiso.

5. ZA SIINA NI SISALI

Maticele ba na ni kulemuha kuli basizana ba utwisisa kapili puo, kufita bashimani, ni kuli basali ni baana ba na ni lishutano ze li mwahal'a bona ka mo ba sebeliseza puo. Lishutano ze li kona kusebeliswa sina limbule mwakilasi kakukopanya basizana ni bashimani mwalikwata mwalituto za puo. Lipuo ki lituto mo litoho li fiwa nako ye ñata falika za butokwa; buzibahazo, maikuto, liketo (buketolo) mifilifili ni lipuzo.

Maticele ba na ni kuyela seli ka za siina ni sisali, pilaelo ni butata kuzwelela kwalikalulo ze bapalwa ki baana kapa basali mwasicaba. Ku na ni shutano ya sebeliso ya puo mwahal'a baana ni basali. Lishutano ze li kona kusebeliswa inge simbule mwakilasi kakukopanya bashimani ni basizani hamoho mwakilasi ya puo. Maticele ba itusise lipapali kubonisa mayemo a siina ni sisali a inelezi ni kuluta baituti. Kushangulula lisebeliso kubona kapa ku na ni za siina ni sisali ze inelezi.

Lipuo ki lituto ni zona ze konwa kulutwa i li mo nako ye ñata i konwa kufitwa falitaba za butokwa. Mikwa ye miñata ye shutana ya kuhupula ka za butokwa zeo baana ni basizana, ba lakaza kuba ni zona li na ni kuutwisisa kuli ba be ni zibo. Lisebeliso za kuluta ni kuituta li na ni kunyakisiswa ni kubona kuli li hulisa tikanelelo ya za siina ni sisali.

6. ZE MWAHAL'Á MAYEMO A KUITUTA NI LINANEHO

Mwa kubakanya za sikolo puo, ya pili i bapala kalulo ye tuna hahulu mwa kufumana puo ya bubeli ye cwale ka Sikuwa kuba puo ye itusiswa kwa kuluta. Ki yona nzila feela yeo baituti ba ikutwa kulukuluha kabubona ni kuituta puo ye zibahala, ni kukuteka sizo sa bona, ni kuli ba kona kuziba Sikuwa ni kutwano ye konwa kutiswa ki puo ni linaha zeñwi, inge ba sa haniswi puo ya bona kasibili mane ni sizo sa bona cwalo. Butokwa bo buliteñi bwa ze mwahal'a mayemo a kuituta ni linaneho mwakuluta puo ya pili ha bu konwi kunyazelezwa.

7. KUTOMAHANA NI LITUTO ZE ÑWI NI LIKA ZE AMA LITUTO ZEÑWI

Lika ze ama lituto kaufela lingelezi cwalo ni lituto za silalanda; HIV ni AIDS; lituto za palo ya batu; tuto ya liswanelo za buntu ni Bulukuluhi (EHRD) ni za bumapanga-panga (ICT) li se li ekelizwe kwalituto ze lukisizwe kuli li kone kusebeliswa kwatuto ye ñwi ni ye ñwi i li kungelela litopa kaufela kakuli lika ze mwalituto ze li amani ni lika za butokwa mwalituto i li ze amana ni butata ni litiko ze libani ni sicaba sa Namibia.

Baituti ba luna kaufela ba tokwa:

- kuutwisisa simuluho ya butata ni litiko
- kuziba mo ba ta tatululela butata mwasicaba ni bupilo sa kata bwa cwale ni bukamuso bwa bona
- kuutwisisa ka mo butata ni litiko li konwa kusebelisezwa mwanaha mane ni mwalifasi kaufela
- kuutwisisa mo munituti ni munituti a kona kubapala sanda mwatuto mwa kutatulula butata ni litiko za hae mwasikolo ni mwahal'a sicaba

Likozi ni litiko ze tuna li se li lemuhilwe kuba:

- litiko ni likozi ze lu talimani ni zona haiba lu sa tokomeli ni kubabalela limbule za Nyambe
- litiko ni likozi ze tiswa ki HIV ni AIDS
- litiko ni likozi za makete a mubili ze tiswa ki kusilafala, mezi a masilai, limbuzi ni matakala
- litiko ni likozi za puso ya tato ya sicaba ni buiketo bwa sicaba ze tiswa ki kusalikanelela ni kamaiso ye ityanganisa kuamana ni liswanelo za buntu ni buikalabelo
- litiko ni likozi ze lu talimani ni zona kuamana ni za lifasi kamukana

Litaba za butokwa ze ingelezi lituto ze ñwi li kopanyizwe ku ze itutwa ze fumaneha mwalituto kaufela i li mwalikalulo kaufela, li ngelela tuto ya palo ya batu, tuto ya HIV ni AIDS, tuto ya liswanelo za buntu ni bulukuluhi hamohocwalo ni zibahazo ya za silalanda. Ze li tiiselizwe mwamifuta-futa ya masilambasi a lituto ze shelana-shelana. Mwazibo ya ncwa ya HIV ni AIDS, ki kwa butokwa kusebelisa lituto za Puo ya pili (sipepo) kukonisa baituti kualabela kwamaikuto a bona kuamana ni HIV ni AIDS, ni se sikona kutisa kumutu ni kwasicaba. Ba swanela kuituta kusaba ni maswabi ni kusasaba lika ze ñwi, ni kuhulisa bulukuluhi bo butezi ni buiswalo i li kutiiseza zibo za kuambolisana i li kukona kutusa bao ba bayambuza ni ba baamilwe ki HIV ni AIDS, ni kukona kuyema kulwanisa mufuta ufi ni ufi wa busabisi ni bubendi bo buamana ni za kusomana.

Ze tomahanyinzwe kwalitaba ze ingelezi lituto kaufela ze mwasilambasi ye:

Ze latelelela mwatasi mo li supeza mitala feela mi li hupulelwa kufa sikuka kwamaticele mwakulika kukopanya litoho ze ama lituto kaufela mwamilutelo ya puo ya kazazi. Maticele ba kona kuipangela litoho za lituto ni misebezi ya kueza kapa kuamuhela ze mwatasi i li kuzamaelela ni litakazo za bona kalikwata ze mwakilasi.

ZE INGELEZI LITUTO KAUFELA	Toho	Kuteeleza	Kubulela	Kubala	Kutelelo ya kuñola(makande ni mañolo)
Tuto ya za silalanda	• mikwa ya batu mwasilalanda • Kushelana ko kuli mwahal'a batu ni lifolofolo • Kusilafaza • Silelezo	• Kuteeleza kwawayalesi, mazimumwang al-a, libuabui, lipina, makande, mikanga, tiko ya kufumana zibo, ya mutu kuambola feela ko ku amani ni silalanda (silelezo, kusilafaza) ni kualabela kwamisebezi ye shutana-shutata kmt kukutela kukandeka likande le likandekilwe	• Likwata/kuam -bola kasibeli, lingambolo, lipapali, tiko ya zibo ya mutu kuamana ni za silalanda	• Kubala litimana ze cwale ka makande, lipina, macati a maswaniso, kubapaza ni lipapali kuamana ni za silalanda ni kualabela kwalipuzo ze shutana kuzwelela falitimana zeo	• Kuñola mikanga, lipina, macati a maswaniso, lipapazo, litaelo, likusufazo, lipapali kuamana ni litaba za silalanda (Lizazi la Limela /Arbor Day) • Musebezi wa makopanelo: Ka mo kubabalelelwa silalanda sa henu.
Tuto ya palo ya batu	• Kuhula kwapalo ya batu ni bunjebwe • Kututa mwalibak-a za matakanya-ni kuya ku za bukuwa	• Kuteeleza kwamaikuto a tisizwe ki mukwa wa kutula kamaiso ya kuhula kwa palo ya batu mwalinaha ze shuta-shutana (Namibia, India) ni kualaba lipuzo ze shelana-shelana • Kuteeleza kwalitimana ze ama litaba ze cwale ka za	• Kotalusa ka mo kuhula kwapalo ya batu ku kona kutiseza bunjebwe, mo bu kona kutatululelwa kufumana tatululo • Ngambolo ya kangisano. kututa mwalibaka za matakanyani ni bukuwa ki ko kunde kapa kumaswe	• Kubala timana ye ama kamaiso ya palo ya batu mwaChina ni kualaba lipuzo • Kubala litimana ze amana ni litaba za bunjebwe • Kubala litimana ze amana ni kututa kuzwa mwamataka	• Kuñola kabukuswani maikuto kuamana ni mukwa wa kukusufaza kuhula kwa palo ya batu mwaNamibia kwapalo ya • Kuñola timana ka mo u kona kufelseza bunjebwe mwasicaba kapa naha ya henu • Ñofla timana

		bunjebwe, maino, kututa mwalibaka za matakanyani kuya ku za bukuwa ni kufeleleza misebezi ye shelana-shelana	• Kotalusa ka mo kuhula kwapalo ya batu kukona kutiseza libaka za bonaikahela • Talusa: Ki mañi ya ka ba ni buikalabelo kwabanana ba baicambaela mwamikwakwa	nyani ni kuya mwabukuwa, babalehi ni maino a bona • Kubala timana ye talusa za maino a shutana-shutana mwaNamibia ni kuñola kusufazo	kuamana ni bupilo bwa mwankambe ya babalehi • Swanisa mifuta-futa ya libaka za maino ni kuñola za bunde ni bumaswe bwa kupila mwamaino ao (mwalikwata)
--	--	---	---	---	---

ZE INGELEZI LITUTO KAUFELA	Toho	Kuteeleza	Kubulela	Kubala	Ketelelo ya kuñola (makande ni mañolo)
Za bumapanga- panga	- Kutwano ni litaba za zwelopili - Tuso ya Intaneti	Kuteeleza kwalitimana za zwelopili ni kualaba lipuzo, kufeleleza ze siilwe ncc.	Kukangisana ni kuambolisana: mañusa ni za bumapanga-panga mo li kona kusinyeza mipilelo ya batu	Kubala litimana ze shela-shelana ni kuezwa misebezi ye shelana-shelana kmt: kutokola lika, za butokwa, kuketa mwahal'a niti ni za maikuto, kualaba lipuzo	Kuñola misebezi ya makande a shela-shelana kmt: kuñola kalulo ka mo sicaba si kona kufumanel a tuso mwalitaba za bucaziba i li ze nca
HIV ni AIDS	Ze tisa, lisupo ni silelezo ya HIV ni AIDS kuba bahulu, banana, sicaba ni lifasi	- Kuteeleza kwapina ya HIV ni AIDS ni kufeleleza musebezi kapa kualaba lipuzo - Kuteeleza kwalikande la HIV ni AIDS ni kualabela kwalipuzo za niti ni ze si za niti	- Kuambola, za litho za litaba ze shela-shelana kmt. baituti ba kona kutusa kulwanisa ketululo ni kalemalo ka bakuli ba HIV ni AIDS - Kuambolisana za mayemo a tiile kasilikani sa kusomana ha mutu a libani ni miliko ye cwalo - Kukanana ka ze lukile kuamana ni buikalabelo bwa mikwa ya muuna ni musali	Kubala litimana ze shelana-shelana ni kualabela kwalipuzo ze shelana-shelana kmt. -Litaba ze si za niti kuamana ni HIV ni AIDS -Ka mo ba banca ba kona kulwaniseza butuku bo -Mikanga kuamana ni HIV ni AIDS -Makande ni mitende/ litaba ze zwa mwamagazini	Ñola misebezi ye shutana-shutana ye zwelopili kmt. -Likande: bumaswe bwa HIV/AIDS (likande la musizaninyan a kapa mushimaniny ana ya pila ni butuku bwa AIDS -Liñolo kumulikani (kuikabela litaba ze nca ze tabisa ka za butuku bo itutile/bo kalimezwi ka bona/kus-welana makeke) -Timana:

					mafelelezo a likande -Mukanga -Tiko ya kutwisiso, kuñola kusufazo kuzwelela fatimana
--	--	--	--	--	--

ZE INGELEZI LITUTO KAUFELA	Toho	Misebezi ya zibo ye ñwi ni ye ñwi			
		Kuteeleza	Kubulela	Kubala	Kuñola ketelelo ya makande, mañolo)
Liswanelo za buntu ni Puso ya Tato ya Sicaba	- Kozo ni mifilifili (mifuta ya kozo ni mifilifili ni butokwa bwa zona; se sitisa mifilifili)	Kuteeleza kwamifilifili ye ezahala ni kwalipuzo (ba bali mwamifilifili ki bo meni maikuto a bona ki afi)	- Kubulela ko kuitukiselizwe kubatisisa mitende, magazini likalulo kuamana ni mayemo a mifilifili kutahisa maikuto a hao ni kufa tatululo kwamfilifili - Kubapala lipapali za kuba ni pilutelele fasikolo	Kubala timana ni kualaba lipuzo ze zwelela fateñi kmt. kufumana mitala kapa ka mo kozo i kona kubukele zwa mwahal'a linaha	- Kuñola misebezi ye shelana-shelana kmt. likande ka se sitisa mifilifili ni kutahisa litatululo za teñi - Kuswanisa maswaniso
	Sizo ni mayemo a shutana kwalika (kuamuhela ni kufa mayemo a butokwa kwasizo ni buizibahazo bwa mutu.	Kuteeleza ni kwalabela ku ze bulezwi kuzwelela kwalipuo ze shelana-shelana ze bulelwa, lico, mitinelo, mikiti ya za sizo, litumelo ncc.	- Kubapala papali/kuambo -la shutano ye mwahal'a sizo kmt. mikiti ya sikenge ni mupato - Kukandeka makande ni matangu	Kubala litimana ze shelana-shelana ni lisebeliso kmt. limapa ni macati ncc. kutokola liñusa le liswanela kualaba lipuzo kufeleleza mikoloko	Kuñola misebezi ye shelana-shelana kmt. kulukisa mukoloko wa likezahalo za sizo, za ikale mwaNamibia
	Kulikanelela, kusaketulula ni bulukuluhi; ze tisa ni ze tahiswa, misebezi ni buikalabelo	- Kuteeleza kwamitala ya kusa likanelela ketululo ni bulukuluhi ni kwalabela kwalipuzo - Kuteeleza ku ze tahisizwe ki bayahi tenyene ni kualaba lipuzo za niti ni ze si za niti	Kubapala lipapali, kuambola ka za buhata bo buzwelela kakusalumelel ana kwa tumelo ya linzwi la Mulimu ya ketululo ya	Kubala litimana ze shelana-shelana kmt. likalulo za mitende fa bulukuluhi ketululo ni kusalikanel ela ni	Kuñola misebezi ye shelana-shelana kmt. mukoloko wa milao ya kwa sikolo ye konisa kulikanelela ni kuhanela ketululo

		ni likalabo ze telele • Kuteeleza kwalikande/kalulo ya mitende kuamana ni mutu yo liswanelo za hae ne li luba-lubilwe kueza mukoloko wa litatululo mo li kona kuyemisizwa	mushobo, ketululo ya mubala, kuambolasana za butata bo butiswa ki lipuo ze shelana-shelanamwaha la lipuo ha ku kuambolwa • Kuambola ka za kuitenga kwa baituti kwa kupanga milao ya fasikolo mo ku ketelwa baeteleli ba sicaba.	kualaba lipuzo za tiko ya kutwisiso • Kubala timana; liswanelo li tameha kubukelezw a kuzwa fo u alabe mifuta ya lipuzo za kuketa	• Kuñola linolo la pilaelo ka za nzila ye si ya tato ya sicaba ka mo ku ketelwa baeteleli makilasi. • Ñola misebezi ye shelana-shelana kmt. Likande la niti: Lu ka eza cwañi haiba liswanelo za batu inge li luba-lubwa
--	--	--	--	--	--

ZE INGELEZI LITUTO KAUFELA	Toho	Misebezi ya zibo ye ñwi ni ye ñwi			
		Kuteeleza	Kubulela	Kubala	Ketelelo ya
			Kunyakisisa maswaniso a bonisa ka mo liswanelo za batu li nze li luba-lubelwa kukandeka ka mo liswanelo za buntu li swelwi kulubalubelwa, ki kabakala ñi ha li fosahezi ni ka mo mayemo a konwa kuncincezwa		kuñola (makande ni mañolo)

Lipuo li ka konisa baituti kutahisa maikuto a bona ni ze ba zibile ni mo ba ikutwela ni kuhulisa zibo ye tiile ya za kuambola i li ze ka tiisezwa mwakalulo ya timana ye hatiseza lika ze ina ni kusebeliswa mwanzila ye swana ni mo ticele na ka sebeliseza lisebeliso za mwabuka ha nze a itukiseza misebezi ye cwale ka:

- Tiko ya kutwisiso
- Lipuzo za likalabo ze kuswani
- Lipuzo za likalulo za puo
- Lipapali
- Misebezi ya tiko ya kuteeleza
- Misebezi ya kuñola ye zwelezipili

8. MIKWA MO KU LUTELWA NI KUITUTA

Mukwa mo ku lutelwa ni kuituta ki tuto ye itingile kumuituti. Mukwa wo u tiiseza butokwa bwa kuituta kwa mayemo a pahami haiba mitomo inge i kaliketwa kueziwa (eziwa).

Mulelo ki wa kuzwisezapili kuituta kakutwisiso, ni zibo ni maikuto i li kufitisa zwelopili kwasicaba. Makalelo a kuluta ni kuituta ki libaka la kuli munituti u tisa sifumu sa zibo kwasikolo ni mikwa ya zibo ye fumanwi kuzwelela mwalubasi ni sicaba, ni kakuba ni sa kueza mwasilalanda. (Kufana maituto) kuituta kwasikolo kuswanela kukopanya, kubupa, kuhulisa ni kulika ngana ni zibo ya na ni yona munituti.

Baituti ba ituta hande ha ba na ni kalulo ya kueza mwamungendenge wa kuituta i li kamayemo a pahami kakueza musebezi kutahisa ni ze fumanwi. Kanako ye swana, munituti ni munituti u na ni za tokwa, nako ya kuituta, ngana ni mataa. Ticele u na ni kulemuha lika ze ba tokwa baituti, mukwa wa kuituta o swanela kuezwa, ni ka mo ba bupela ze itutilwe kaswanelo. Kamukwaocwalo milelo ya kuluta i na ni kutiisezwa kono i nolofazwe mwahal'a lituto ze itatelela ze lukisizwe hande, i li ze tomahanyizwe kwamifuta ya lituto zeñwi.

Ticele u swanela kuhupula sizwale se si mwamilibo ye itutwa ni ze swanelwa kuitutwa ze ka fumanwa, ha kuli kwa butokwa ku fa lituto kaswanelo, haiba ki kwabutokwa ku fa baituti kuipumanela ni kubatisisa mañusa bona beñi; ha ba tokwa kamaiso mwa kuituta; ni ha ba tokwa tiisezo kapa kuliso ya kuituta; haiba ku na ni butokwa bwa zwisezopili zibo kapa liñusa le liswanela kulatelelwa; kapa haiba banana ba kona kulumelelwa kufumana nzila ya bona beñi kakuya katoho kapa kalulo ya mukoloko wa ze i tutwa.

Kusebeza mwalikwata, bubeli, buñwi kapa kilasi kaufela kuswanela kulukiswa misebezi ye swanela kanako. Kuituta kwa swalisano ni tumelelano kuswanela kuhapelezwa haiba, kwa konahala. Kalinzila ze, misebezi i swanela kulukiswa i li kuli u konwe kufelelezwa kabubeli kamba sikwata, kwandacwalo baituti ha ba na kubona butokwa bwa kunga misebezi hamoho. Sina baituti ba sitopa se ha se ba i zwisezopili bona beni mipilelo ya batu ni zibo ya kuambolisana, ba lukela kufiwa bukalabelo mwakalulo ya kueza ni kunyakisisa misebezi ya bona, mwaketelelo ya ticele.

Baituti se ba konile kufumana ze ñata mwapuo ya pili ya sipepo kwahae ni mwalitopa ze kwatasi. Musebezi wa kuluta puo ya pili kwalitopa ze pahami ki kuzwisezapili butali ni kusakakanya. Tuto i swanela kuba ni mutomo o kalela ku sa zibile munituti ni sa kona kueza. Ni kutelela baituti kukondisa ni kusebelisa mayemo a puo kaswanelo, ni kuzwisezapili ngana/zibo ka mo ba ka sebeliseza puo kakubupa lika ze shutana-shutana. Musebezi wa butokwa wa tuto mwasitopa se ki kuhulisa manzwi kakufitisisa ao baituti ba na ni ona ni kukeza kwakutwisiso ya bona ya toloko.

Kuluta puo ya pili kuswanela kutomahana ni puo ya sicaba sa silalanda. Kakuya ka puo ni sizwale mwahal'a ze pila ni libaka mo li pilateñi, kuluta puo ya pili ku bapala kalulo ye tunamwakusebelisa zibo ya sicaba kuhupula butokea bwa linguli ni mashitanguti i li zeo ba bañwi se li ba latehela. Libaka za mahae ni sicaba li kona kusebeliswa sina simbule kuhulisa puo ya munituti.

Kuluta puo ya batu ba bansu ku swanela kuba ni buikalabelo kwalicinceho ze sweli kuezahala kacenu le, sina ha ku ezahala mwalipuo kaufela. Mwalibaka za lipuo ze shutana-shutana i li mwalibaka za bukuwa/topo, sihulu, ba banca ba ipangela linguli za bona i li zeo bocaziba ba puo ba linga kuli ki ze fosahezi. Kuluta puo ya pili ku swanela kukopanya temuho ya zibo ya kuli ku na ni mayemo a swanela a mo kuñolelwa puo ni mikwa ye ñwi ye sebeliswa, ka mo puo ye bulelwa i na ni likalulo ze ñata isiñi feela malimi/la mañwi, kono ni mikwa ya lipuo ze itusiswa ni likute ni lipuo za malimi/lipuo zenwi.

Kilasi i swanela kukabiswa kalika ze ama puo ni silalanda, isi kakusebelisa puo mwakubulela feela, kono cwalo ni lika za silalanda ze ñozwi kapa kuswaniswa. Kilasi ni kilasi i swanela kuba ni likozwana la kubalela ni libuka ze hatisizwe, makande a silalanda sa bona, mikanga ni makande a kubala kuamana ni sicaba sa silalanda, tukande twa kuikupulela twa baituti, ni makalata/maswaniso a bonisa ze talusizwe i li ze tasisizwe ki baituti. Butungi bwa makande a swanela kusebeliswa i li kususueza ngambolo, papali, kuñola, kupatalaza puo kawayalesi, maswaniso a sina manzwi, mikwa ya sizo se sisubana ni sizo sa banana/ ba banca.

Nihaikekuli likolo ze ñwi li na ni likompyuta ze itusiswa ki baituti, maticele ba swanela kuhulisa zibo ya liñusa la kacenu ka za bumapangapanga mwahal'a baituti ba litopa ze pahaminyana. Zibo ya bumapangapanga i kona kuhuliswa feela baituti ha ba ambola inge ba bona kompyuta ni mañusa a bucaziba mwasilalanda sa bona, ni mo li sebelisezwa ni makande a kubala kapa kuambola ka za maswaniso ni mañusa a bucaziba. Ba ba na ni kabelo kwamakompyuta ba swanela kutusa kusebeza ni balikani ba bona.

9. KUSUFAZO YA ZE ITUTWA

Zibo ya puo ye swanelwa kufumanwa ki baituti kaufela i swanela kuba ni ze latelela:

- Kuteeleza ni kubulela
- Kubala ni kuñola
- Sebeliso ya puo
- Ze mwalibuka

Mukoloko o mwatasi u bonisa mayemo a ze itutwa kapa mwalikalulo kaufela za puo, mi li swanela kuzibwa: Zibo ye i swanela kusebeliswa kakushutana ni kuutwahala kono isi kulutwa i nosi. Mwabupilo, zibo ya puo ha i swaneli kusebeliswa i nosi feela, kafoo i swanela kulutwa kakukopanywa ni lituto ze ñwi.

KALULO YA ZIBO	KALULO YA ZE ITUTWA KAPA ZA KUEZA
Kuteele a/kubulela	Kubupa zibo ya kuteeleza, kuutwa ni kualabela kwaliñusa le liutwilwe; kulemuha litaelo ni lisupo, maikuto a kutwisiso, milelo; maikuto ni mikwa ya libuabui; kubupa zibo ya pupo ya puo. Kubupa kukona kubulela puo kabunolo, kuutwana/kubuisana hande ni kusebelisa hande zibo kakutwisiso mwalikalulo ze shutana-shutana, kubonisa zibo ya kuteeleza ni libaka la kuteeleza.
Kubala ni kuñola	Kubupa zibo ya kubala kakukuza ni kubala kakutiisa, kubala kakuutwisisa, kuikola, kufumana mañusa mwalitimana ze ñata, kusebelisa lika ze tusa kufumana likalabo. Kuñola litaba ze ñata ze shutana-shutana kubonisa zibo ya kuteeleza ni libaka la kuteeleza, kusebelisa pupo ya mibamba, peletelo ye lukile ni maswayo mwalitimana ze beilwe hande
Sebeliso ya puo	Kuñola hande kakuzwelapili mwapeletelo, maswayo ni libuka ze tusa kufumana sa tokwa mutu, kusebelisa zibo ye swanela, linguli ni likalulo za puo kamukoloko wa litaba ze bupilwe hande
Ze mwalibuka	Kufumana zibo ni kutwisiso ya mufuta wa ze balwa mwalibuka, kubiha ni kunyakisisa musebezi wa za balile mutu, kubupa ni kuhulisa maikuto a mutu yena muñi ni maikuto mwamifuta ya ze balwa mwalibuka ze shutana-shutana.

10. MUKOLOKO WA ZE ITUTWA

10.1 TOHO: KUTEELEZA NI KUBULELA

Kuli lu kone kutatuba zwelopili ya zibo ya kuteeleza, baituti ba ta alaba kakubulela kapa kakuñola. Timana ni lipuzo/misebezi ye filwe mwalitopa ze shutana-shutana i ka shutana kabutelele ni kutatafazwa kakuya kakupahama kwa litopa. Kuikola ni kuamuhela litimana ku ka zwelela fazibo ya kuteeleza kwa baituti, fangambolo ni kutwisiso ya litimana za kubulela ze shelana-shelana.

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZE SWANELA KUITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo a sitopa sa 8 baituti ba swanela:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela :	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela:
1. Kuteeleza katokomelo	teeleza katokomelo ni kakutwisiso kualaba kaswanela litimana za kubulela ze shelana-shelana mane cwalo ni kulemuha kusafa hande taluso (makande, mikanga, lipina, mañusa a libuabui, lipiho, lipuisano, litumbo, mañusa a matomola pilu, ncc.)	• kuikola ni kuamuhela litimana za kubulela ze shelana-shelana • kubonisa kutwisio • kulemuha tatelelano • kusebelisa ni kubonisa liñusa leliutwilwe • kubupa lika ze swana ni ze shelana, ze swanela ni ze sa swaneli • kuhupulela lika ze sa taha ili ze fumaneha mwalitimana za kubulela • kunyakisisa • kubapanya	• kuikola ni kuamuhela litimana za kubulela ze shelana-shelana • kubonisa kutwisiso • kulemuha tatelelano • kusebelisa ni kubonisa liñusa leli utwilwe • kubupa lika ze swana ni ze shelana, ze swanela ni ze sa swaneli • kuhupulela li ka ze sa taha i li ze fumenha mwalitimana za kubulela • kunyakisisa • kubapanya	• kuikola ni kuamuhela litimana za kubulela ze shelana-shelana ni kusupeza zibo ya maikuto a sibubai • kubonisa kutwisiso • kulemuha tatelelano, se sitisa cwalo ni se sita ezahala • kusebelisa ni kubonisa liñusa leliutwilwe mwakueza musebezi, kmt. piho, kelezo • kutoloka ni kutahisa hamoho liñusa (kubupa lika ze swana ni ze shutana, ze swanela ni ze sa swaneli) • kuhupulela lika ze sa taha i li ze fumneha mwalitimana za kubulela • kuñola/kuñota za butokwa kuzwelela ku ze itusiswa ze utwilwe • kunyakisisa • kubapanya • kutahisa mafelelezo

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZE SWANELA KUITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
2. Kutwisiso	utwisisa maikuto, ni kulemuha mihupulo ni mikwa ya babuleli	- kuteeleza kwasika ni kutwisisa liñusa - kuutwisisa ni katalusa mihupulo ni mikwa ya babuleli - kualabela kwalika za butokwa ze zwa falipuzo	- kuteeleza kwasika ni kuutwisisa liñusa le lizwezipili - kuutwisisa ni ku talusa mihupulo ya babuleli - kualabela kwalika za butokwa ze zwa falipuzo	- kuteeleza kwa lika ni kuutwisisa liñusa le lizwezipili - kuutwisisa ni katalusa mihupulo ya babuleli - kualaba katokomelo ni lipuzo za butokwa ze tokwa liñusa le lizwezipili
	nyakisisa ni kutaluhanya	- kunyakisisa se silikwa kataluswa ki sibubui - kutaluhanya mwahal'a liñusa la butokwa ni le si la butokwa le liutwilwe - kuama za liñusa le liutwilwe, tiko ya zibo, mazimumwangala, ni wayalesi, litimana, makande ncc. - kusebelisa mañusa a butokwa	- ku nyakisisa se silikwa kataluswa ki sibubui - kutaluhanya mwahal'a liñusa la butokwa ni leli la butokwa le liutwilwe - kuama faliñusa (le liutwilwe, tiko ya zibo mazimumwangala ni wayalesi, litimana makande ncc. - kusebelisa mañusa a butokwa	- kunyakisisa se sili kwa kataluswa ni kufita kwamafelelezo - kufa buiketelo kuzwelela ku ze ba utwilwe - ku taluhanya mwahal'a liñusa la butokwa ni le si la butokwa le liutwilwe - kuama faliñusa le lizwelela fatiko ya zibo ya mutu, mazimumwangala ni wayalesi, litimana, makande, ni kuikabela zibo ya kale ya na ni yona mutu - ku bupa lika za butokwa kapa kutatuba se sibulelwa fataba - kulemuha mihupulo, mikwa maikuto, toho ya taba
	uteelza kwasika ni kuutwisisa litaelo ni lisupo	kutaluhanya ni kutoloka litaelo ni lisupo kusupeza maikuto kmt. talusa, kufa zibiso, kubapanya lika, kuli mu fumane shutano	kutaluhanya ni kutoloka litaelo ni lisupo kakupeza kutwisiso (kmt. talusa, kufa libizo, kubapanya lika kuli mu fumana shutano)	kutaluhanya ni kutoloka litaelo ni lisupo kakupeza kutwisiso (kmt. talusa, kufa???, kubapanya lika kuli mu fumane shutano)

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
	Kutaluhanya lika za butokwa kapa muhupulo wa linusa kapa ngambolo	• Kuketa lika za butokwa • Kutalusa ka kubonisa kutwisiso	• Kuketa lika za butokwa • Kutalusa ka kubonisa kutwisiso	• Kuketa lika za butokwa • Kutalusa ka ku bonisa kutwisiso
3. Kuambolisan/ kufana mañusa	Kuambolisanana ka za linusa ni mihupulo	• kufitisa manusa, maikuto, mihupulo ni litaba za butokwa • ku fitisa ngambolo • kuhulisa maikuto • kuutwisa ni ambola la litaba za kukanana ni muhupulo • kulemuha ni kuambola lika ze inzi mwa litimana 39 lingamzobolo	• kufitisa manusa maikuto, mihupulo ni litaba za butokwa • kufitisa ngambolo • kuhulisa maikuto • kuutwisiso ni ambola fa litaba za ku kanana ni muhupulo • kulemuha ni kuambola lika ze inzi niwa litimana za lingambolo	• kufitisa manusa, maikuto mihupulo ni litaba za butokwa ka kuutwahala • kufitisa ngambolo tota/sakata • kuhulisa maikuto ka mukwa wa kuitatelela • kuutwisisa ni kuambola fa litaba za ku kanan ni muhupulo • kulemuha ni kuambola lika ze inzi mwa litimana za lingambolo
	Kueza misebezi mwa likwata kufitisa mihupulo Lika za niti, miupulo, maikuto ni ku fitisa likup ka kuambola	• kufana maikuto a utwahala ka buikupuleli ka kusebelisa puo ye swanela ka mipilelo ya batu mayemo a sizo	• ku fana maikuto a utwahala ka buikupuleli ka ku saebelisa puo ye swanela ka mipilelo ya batu mayemo a sizo	• ku fana maikuto a utwahala aka buikupuleli ka ku sebelisa puo ye swanela ka mizilelo ya batu mayemo a sizo ni mwa mayemo a tuto ni mwa sibaka sa kilasi ku supeza zibhazo mwa sicaba
4. Kualabela ka mo ku tokwahalela	Kualaba kaswanelo kakubulela kakuya ka se sitahisizwe	• ku bonisa ku tabela ha ku ezwa sika kha kufiliswa mihupulo fa toho ye nca • ku buza lipuzo za butokwa • kusebelisa likalulo za puo ni manzwi a lukile • kusebelisa manzwi a lukile ili ku fa taluso fa toho ya taba	• ku bonisa ku tabela ha ku ezwa sika ha ku filiswa mihupulo fa toho ye nca • ku buza lipuzo za butokwa • ku sebelisa likalulo za puo ni manzwi a lukile • ku sebelisa manzwi a lukile ili ku fa taluso fa toho ya taba	• kubonisa ku tabela ka tata na ku ezwa sika ha ku fitiswa mihupulo fa toho ye nca • ku buza lipizo za butokwa • ku sebelisa likalulo za puo ni manzw a lukile • ku sebelisa manzwi a lukile ili ku fa taluso fa toho ya taba

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
5. Tahiso	Kuhulisa zibo ya fahiso ya kubulela ku supeza mayemo a zibahalo ya sicaba	• kueza musebezi wa ku bulela kuamana na ni timana ye filwe kapa litho ze filwe ze cwale ka HIV Aids tuto ya silalanda tuto ya palo ya btu, ni liswanelo za buntu sakata ni puso ya tato ya sicaba • kuteeleza ni ku fa maikuto mihupulo ni minahano	• kueza musebezi wa ku bulela kuamnana ni litimana ye filwe kapa litho ze filwe ze cwale ka HIV/Aids, tuto ya silalanda, tuto ya palo ya batu,ni liswanelo za buntu sakaha ni puso ya tato ya sicaba • kuteeleza ni kufa maikuto, imihupulo ni minahano	• kueza musebezi wa ku bulela o lukile ni litimana litimana ze filwe kapa litho ze cwale ka HIV Aids, tuto ya silalanda, tuto ya palo ya batu,ni liswanelo za buntu sakaba ni puso ya tato ya sicaba • kuteeleza ni kufa maikuto mihupulo ni minahano ze swanela
6. Kubulela kabukwala, kalinzwi le liswanela ni kuhatisa manzwi	Kubulela ka kuyaka zibo yona ni yona ni kufitisa ka mo ikutwela ni buikupuleli	• sebelisa mubiezo wa manzwi ni milumo ye zamaelela ni linusa la sibubui ili kufa taluso ye utwahala • kutahisa mukwa wa kubulela kaku isa linzwi fahalimu ni fafasi	• sebelisa mubi zezo wa manzwi ni milumo ye zamaelela ni linusa la sibubui ili kufa taluso ye utwahala • kutahisa mukwa wa kubulela kakuisa linzwi fahalima ni fafasi	• kusebelisa mubizezo wa manzwi ni milumo ye zamaelela ni linusa la sibubui ili kufa taluso ye utwahala • kutahisa mukwa wa kubulela kakuisa linzwi fahalimu ni fafasi ni ku tiiseleza linzwi
	Kubulela ka bulukuluhi ni kasepo	• Kubulela ka bulukuluhi ni kasepo ni ka kusebelisa mukwa wa kubulela ka kuisa linzwi fahalimu ni fafasi	• Kubulela ka bulukuluhi ni kasepo ni kakusebelisa mukwa wa kubulela ka kuisa linzwi fahalimu ni fafasi	• Kubulela ka bulukuluhi, kasepo ni ka ku utwahaza linzwi ili ka mukwa wa kubulela ka kuisa linzwi fahalimu ni fafasi ni kutuseleza linzwi
8. Kutoloka	Kubatisisa mutomo wa kutoloka	• kutoloka kuzwisa mwasikuwa kuisa mwapuo ya sipepo manusa a bunolo, litimana ze kuswani ze bunolo	• kutoloka kuzwisa mwasikuwa kuisa mwapuo ya sipepo manusa a bunolo, litimana ze kuswani ze bunolo	• kutoloka kuzwisa mwaSikuwa kuisa mwapuo ya sipepo ni kuzwa mwapuo ya sipepo kuisa mwaSikuwa, mañusa a bunolo, litimana ze kuswani ze bunolo, lingambolo za mwalikwata, mikopano ya kuikupulela za litaba za mwakuta: Sizo kapa Sikuwa

10.2 TOHO: KUBALA NI KUÑOLA

Lituto ze itusiswa mwalitopa ze cincana li ka shutana mwabutelele ni butata kakuya kasitopa mi kuswana kusupeza kutabela kwabaituti. Sebeliso ya lituto ze nwi kuamanani mukoloko wa ze itutwa wa susuezwa mi u swanela ku ba ni ze latelela: HIV ni AIDS, Tuto ya Silalanda, Tuto ya Palo ya Batu, Litukelo za Sicaba ni Bulukuluhi. Kuikola ni kufabela lituto ku ka latelelwa kuzwelela kwa kubala kwabaituti, kuambola ni kuutwisisa lituto ze shutana. Sina baituti ha ba zwelelapili mwalitopa ba swanela kufumana zibo ye tuna mwamikwa ya kubala kaku kuza.

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
A: Za kamita 1. Kuutwisisa ni kulatelela litaelo	Kubala ni kutoloka litaelo ili kualabela kaswanelo kwa manzwi a butokwa a cwale ka kutelu hanya, kutoloka, talisa, toloka, tatuba, ncc	- Alabela kwalitaelo ze nozwi - Bonisa kutwisiso - Sebelisa ni ku itusi sa manusa a balilwe - Bupa lika ze swana, ze shutana ze swanela ni ze ssa swaneli - Hupulisisa likalabo ze zwa falitimana ze nozwi	- Alabela kwa litaelo ze nozwi - Bonisa kutwisiso - Sebelisa ni ku li tusisa manusa a nozwi - Toloka ni kutanisa nto i linwi - Bupa lika ze swana ze shutana ze swanela ni ze sa swaneli - Hupulisisa likalabo ze zwa falitimana ze nozwi	- Alabela kwa litaelo ze nozwi - Bonisa kutwisiso - Sebelisa ni ku i tusisa manusa a balilwe ka kaufeleleza musebezi kmt. Pino - Toloka nikutahisa manusa - Bupa lika ze swana ni ze shutana, ze swana ni ze sa swani - Hupulisisa likalabo ze zwa falitimana ze nozwi
2. Kutwisiso	Kuutwisisa litaluso ze ngelela litamana ze shutana	- Kusinganyeka taluso kaufela ya timana - Kutoloka ni kutahisa nto liñwi ya liñusa	- Kusinganyeka talusa ye tezi ya mabaka kaufela a timana - Toloka linusa le li ketilwe	- Kusinganyeka taluso kaufela ya tumana ni kuyemela muhupulo - Toloka manusa a manata a ketilwe
	Taluhanya mabaka a butokwa a ze ñozwi ze shelana-shelana	- Kutoloka ni kutahisa manusa a ketilwe - Keta mabakala butokwa a lukile - Toloka ka kubonisa kutwisiso - Kusufaza ni ku nyalisisa lisebeliso ze zwa mwatimana - Bapanya ni kushutanisa lisebeliso ze zwelela mwatimana - Akaleza likalabo hamoho cwalo ni kulumela kamba ku sa limela ka kubonisa mabaka katokomelo	- Keta mabaka a butokwa a lukile - Toloka ni kubonisa kutwisiso - Kusufaza ni kunyakisisalisebeliso ze zwa mwatimana - Bapanya ni kushutanisa lisebeliso ze zwelela mwatimana - Bonisa kutwisiso ya mihupulo ni u akaleze likalabo homoho cwalo ni kemelo ya mabaka katokomelo - Lemuha maikuto a muñoli	- Keta mabaka a butokwa a lukile - Toloka kubonisa kutwisiso - Kusufaza ni kunyakisisa lisebeliso ze zwa mwalitimana - Bapanya ni kushutanisa lisebeliso ze zwelela mwalitimana - Bonisa kutwisiso ya mihupulo i u akale ze likalabo hamoho cwalo ni kemelo ya mabaka katokomelo

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
			Bonisa zibo ka kuzwisa linusa le li zwelela mwali-timana kmt libukanyanaa, lipiho, magazini, mikanga ncc)	- Kulemuha kusa fa kakutala kwa maikuto a munoli - Bonisa zibo ka kuzwisa linusa le li zwelela mwa litimana libukanyana, lipi-ho, magazini, mikanga ncc
3. Kutabela kubala kakuankufa/kazibo tuna ya kubala	Sebelisa mifuta-futa ya zibo ya kubala	- Kubala kaluutuku buñata bwa litimana kakutwisiso - Bala katokomelo litimana kufumana mañusa a swanela - Sebelisa lisebeliso ze libisa kwa likala ba kamba litoloko (buka ya litoloko, encyclopaedia, internet)	- Kubala kaluutuko ili kakutwisiso - Bala katokomelo litimana kufumana manusa a swanela - Sebelisa lisebeliso ze tusa kufumana bunata bwa manusa ni zibo	- Kubala kaluutuka mifuta futa ya litimana ka kutwisiso - Blal katokomelo mifuta futa ya manusa a swanela - Sebelisa kaswanelolisebeliso ze tusa kufumana likalabo ze cwale ka encyclopaedia ni internet ka mifuta futa ya milelo
4. Kubala kabuñata	Bala ni ku utwisiso mifuta ya litimana ze shutana-shutana ili ku fa zibo, kamuhela ni kui katulusa	- Kuutwisisa ni kutabela mukoloko wa litimana zwelela mwamakande, mamagazini, lipiho, lingambolo, makande a makuswani, mikanga, lipapali ni mwalisebeliso ze ñwi - Kubiha ka ze ne ba bala kubonisa kutwisiso ya bona ni kufa mañusa a lukile - Kubonisa kuli ba utwisisa, ba latela ni kufa mabaka ni mihupulo - Kubalela kakufumana liñusa ni buñata bwa zibo - Kutaluhanya likalulo ze swana ni ze shutana za sizo	- Kubala ni ku utwisisa mukoloko wa litimana ze zwelela mwamakande, magazini, lipiho ni lisebeliso ze nwi - Kubiha kuze ne ba bala kubonisa kutwisiso ya bona ni kufa manusa a lukile - Kubonisa kuli ba utwisisa, ba latelela ni kufa mabaka ni mihupulo - Kubala ka kufiti sisa kufumana linusa ni zibo ye nata - Kubala, kuutwisisa ni kutabela litimana zwelela mwalikalulo ze shelana ze cwale ka makande, makande a makuswani, lipapali ni mikanga	- Bala ni kuutwisisa mufuta ye minata ya litimana ze zwelela mwamakande magazini lipiho ni lisebeliso ze nwi - Kubonisa kuli ba utwisisa ba latelela ni kufa mabaka mihupulo ni maikuto - Bala ka kutahisa linusa le li swanela ni kufa ngana ye pahami - Kubala kuutwisisa ni kutabela litimana ze shutana ze zwelela mwalikalulo ze shelana ze cwale ka makande, makande a makuswani, lipapali ni mukanga

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
			• Kutaluhanya likalulo ze swana ni ze shutana za sizo	• Taluhanya ni kufumana likaluto ze swanani ze shutana za sizo
5. Kubala kakunyakisisa	kubala kakunyakisisa lisebeliso ze zwelela mwalikalulo ze shutana	• Lemuha libaka ni makande e sii a niti • Taluhanya muhupulo, maikuto ni mulelo wa munoli • Fumana mafelelezo a timana • Talusa nzila yeo banoli ba i tusisa puo kufumana kezo ye ezizwe • Talima sizwale se simwahala litimana ze shelana • Kunyakisisa litimana ni kutahisa likanyi • Bupa maikuto ni mihupuloya hao	• Lemuha libaka ni makande e si a niti • Taluhanya mulelo wa munoli • Fuaman mafelelezo a timana • Talusa nzila yeo banoli ba i tusisa puo kufumana kezo ye ezizwe • Talima sizwale sesi mwahala litimana ze shelana • Kunyakisisa litimana ni kutahisa likanyi ze utwahala • Bupa maikuto ni muhupulo ya hao	• Kutaluhanya mwahala mabaka makande e si a niti ni maikuto • Taluhanya ni kuutwisisa mulelo ya munoli ni sebeliso ya ketululo • Fumana mafelelezo a litimana • Talusa nzila yeo banoli ba itusisa puo kufumana kezo ye ezizwe • Taluma sizwale sesi mwahala litimana zeshelana • Nyakisisa litimana ni kutahisa likanyi ze utwahala ni ze swanela • Bupa mihupulo ni maikuto a nitifalizwe
6. Kukusufaza	ituta kuzwisezapili zibo ya kukusufaza	• kubala, kuketa ni kulukisa litaba ze swanela mulelo o ketilwe ni kulitahisa kasibupheho se sifilwe • keta se silukile familelo ye swanelo • kufumana buniti bwa se siezahaulo ni kubapanya liñusa le lizwelela mwasibeliso se siñozwi	• Bala ni kufumana linusa leli tezi ni ku li tanisa mwanzila ye filwe • Keta sesi lukile familelo ye swanela • Kufuaman buniti bwa sesi ezahalilo kubapa nya ni kunyakisisa kuzwelela falisebe liso ze nozwi	• Bala ni kufumana linusa leli tezi lilukise ni kulitahisa mwanzila ye lukile • Keta sesi lukile familelo ye swanela • Kufumana buniti tatuba, bapanya, nyakisisa ni kubupanto i linwi kuzwelela fasisebeliso sesi nozwi

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela:
7. Kutahisa likalulo ze ñozwi kakulukiswa hande ni kutamahana hande	ziba, zwisezapili ni kulukisa mihupulo kuba nto ye tamani hamoho kubupa lipulelo, litimana ni ku ze ñozwi kaufela	- kuñola litimana kakuitusisa litoho za litaba ze talusizwe kabutungi kuyemela maikuto - kusebelisa mihato kapa likalulo za mungendenge wa kuñola o cwale ka kulela kapa kulukisa, kushanga-shanga kuñola, kuñola kasibili (makalelo, mubili, mafelelezo) ni kubalulula i li kusupeza kutwisiso	- kuñola litimana kakuitusisa litoho za litaba ze talusizwe kabutungi kuyemela maikuto - kusebelisa mihato kapa likalulo za mungendenge wa kuñola o cwale ka kulela kapa kulukisa, kushanga-shanga kuñola, kuñola kasibili (makalelo, mubili, mafelelezo) ni kubalulula i li kusupeza kutwisiso	- kuñola litimana kakuitusisa litoho za litaba ze talusizwe kabutungi kuyemela maikuto - kusebelisa mihato kapa likalulo za mungendenge wa kuñola o cwale ka kulela kapa kulukisa, kushanga-shanga kuñola, kuñola kasibili (makalelo, mubili, mafelelezo) ni kubalulula i li kusupeza kutwisiso
	batisisa kushelana ko ku mwahal'a za kufana maikuto kakubulela ni kufana maikuto kakuñola	- kubatisisa kalulo ye bapalwa ki kuutwisisa ni kusebelisa puo ha ku ñolwa ni ku bulelwa - kusebelisa puo ya sibubui ni piho	- kubatisisa kalulo ye bapalwa ki kuutwisisa ni kusebelisa puo ha ku ñolwa ni ku bulelwa - kusebelisa puo ya sibubui ni piho kakunepahala - kusupeza zibo ya puo ya simolonga	- kubatisisa kalulo ye bapalwa ki kuutwisisa ni kusebelisa puo ha ku ñolwa ni ku bulelwa - kusebelisa puo ya sibubui ni piho kaswanelo - kusupeza zibo ya puo ya simolonga ni manzwi a itusiswa mwamukwakwa kapa a siñete
	ñola kakufitisa maikuto i li kufa liñusa, kutabisa, kapa kukolwisisa	- kubonisa sebeliso ye lukile ya makabisapuo kufa liñusa, kutabisa ni kukolwisisa kmt mashendekela, ni manzwi a nyeliso ncc. - kuñola libizo la buka kapa toho ya likande ye swanela	- kubonisa sebeliso ye lukile ya makabisapuo kufa liñusa, kutabisa ni kukolwisisa kmt mashendekela, ni manzwi a nyeliso ncc. - kuñola libizo la buka kapa toho ya likande ye swanela ni kutabisa hahulu	- bonisa sebeliso ye lukile ya maka pisa puo kutahisa kutabela, ni ku kolwisisa kmt: mashendekela, ni manzwi a nyeliso ncc. - kuñola libizo la buka kapa toho ya likande ye swanela ni kutabisa hahulu
	talusa hande kabukuswani ni kuutwahala	- kusinamena ku za kotaluswa kwa toho ya taba i ku fa sikuka ku za kuñola - kufa litaba za niti - kuyemela muhupulo ni maikuto ha ku ñolwa liñusa la sibubui kapa ngambolo ya kukangisana - kusebelisa zibo ya kunyakisisa kakualabela ku se siñozwi	- kusinamena ku za kotaluswa kwa toho ya taba i kufa sikuka ku za kuñola - kufa litaba za niti - kuyemela muhupulo ni maikuto ha ku ñolwa liñusa la sibubui kapa ngambolo ya kukangisana - kusebelisa zibo ya kunyakisisa kakualabela ku se siñozwi ni kotalusa hande kuamana ni kalabo ye filwe kuamana ni se siñozwi	- kusinamena ku za kotaluswa kwa toho ya taba i kufa sikuka ku za kuñola - kufa litaba za niti - kuyemela muhupulo ni maikuto ha ku ñolwa liñusa la sibubui kapa ngambolo ya kukangisana - kusebelisa zibo ya kunyakisisa kakualabela ku se siñozwi ni kotalusa hande kuamana ni kalabo ye filwe kuamana ni se siñozwi

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
	alaba kakutala kwapuzo ya kutwisiso	• kuñola ka za kale za ziba mutu, kufitisa mihupulo ni maikuto kuamana ni se silelilwe ni ba babulelwa kubona ni kusebelisa manzwi a swanela • kutahisa mwa utwela mutu ni sa hupula • katalusa lipuzo kakuutwahala • kualabela kaswanelo ku se siñozwi se sifilwe	• kuñola ka za kale za ziba mutu, kufitisa mihupulo ni maikuto kuamana ni se silelilwe ni ba babulelwa kubona ni kusebelisa manzwi a swanela • kutahisa mwa utwela mutu ni sa hupula • katalusa lipuzo kakuutwahala • kualabela kaswanelo ku se siñozwi se sifilwe	• kuñola ka za kale za ziba mutu, kufitisa mihupulo ni maikuto kuamana ni se silelilwe ni ba babulelwa kubona ni kusebelisa manzwi a swanela • kutahisa mwa utwela mutu ni sa hupula • katalusa lipuzo kakuutwahala • kualabela kaswanelo ku se siñozwi se sifilwe • kubonisa kuwisiso ye tezi ya se siñozwi se sitatafalizwe
	supeza kutwisiso kanako ye ba alaba ze zwa fatimana kamanzila a shutana-shutana	• kuñola kusufazo, piho, liñusa la sibubui, ngambolo, puisano, kupatalaza, likande kapa kezahalo ya muhupulo kuzwelela fatimana • kubata kufumana buniti ni kubapanya ku ze ñozwi	• kuñola kusufazo kakuketa ze swanelwa kubihwa, liñusa la sibubui, ngambolo, puisano, kupatalaza, likande kapa kezahalo ya muhupulo kuzwelela fatimana • kubata kufumana buniti, kubapanya ni kunyakisisa ku ze ñozwi	• kuñola kusufazo kakuketa ze swanelwa kubihwa, liñusa la sibubui, ngambolo, puisano, kupatalaza, likande kapa kuzwisezapili za muhupulo kuzwelela fatimana • kubata kufumana buniti, kutatuba, kubapanya, kunyakisisa ni kutomahanya kakutala ku ze ñozwi

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
B. ketelelo ya kuñola	Kuñola mukoloko wa manzwi kamilelo ya kubonisa ngana kwabateelezi, kuñola hande ni kulemuha mukwa mo kuñolelwa manzwi, kungelela cwalo kotalimana ni likozi ze ama lituto kaufela, kmt. sifanu se siyambukela se sitokwisa mutu silelezo (HIV) ni Kufumana sinyeho ya Mubili Bakeñisa Kutokwa Silelezo kwa Matuku (AIDS), Tuto ya Silalanda, za bumapangapanga, lipapali, liswanelo za buntu ni Tuto ya Bulukuluhi, Butata bwa Sifumu ni kufelisa bubotana, litaba za naha ncc. kubonisa kutwisiso ni kulemuha likozi ni zeo a talimani ni zona mwanana, za mwahae, za naha ni za linaha za kwande. Kunyakisisa se siñozwi: kubapanya litimana ze peli	kuñola: liñolo la kupo ya musebezi ni kukona kutazeleza pampili (form) • kubilaela kuñolela bamitende, magazine ya sikolo kufitisa litaba ni maikuto • lipiho: - kozi - bubangoki/bukebenga - kwa bazamaisi - kopano/ likezo za kuitabisa • lipuisano/lingambolo • mañusa a libuabui • katiso ya za kazazi ze ñozwi ka za bupilo ni tuto ya mutu • ze to ambolwa famukopano lipuzo ze lika kufumana zibo ya na ni yona mutu/tiko ya zibo ya mutu • mañusa (fakisi, sms, e-mail ncc.) kufundota kupanga maswaniso • kuswanisa lika kamashekanu • kutaluhanya kuswana ni kusaswana mwahal'a litimana ze peli	kuñola: • liñolo la kupo ya musebezi ni kukona kutazeleza pampili (form) • kubilaela kuñolela bamitende, magazine ya sikolo kufitisa litaba ni maikuto • lipiho: - kozi - bubangoki/bukebenga - sitatimende sa bupaki - kopano/likezo za kuitabisa - kubiha kwabazamaisi - lipuisano/lingambolo - mañusa a libuabui - katiso ya za kazazi - ze ñozwi ka za bupilo ni tuto ya mutu - liñolo la mwahali (sikolo) • ze to ambolwa famukopano • lipuzo ze lika kufumana zibo ya na ni yona mutu/tiko ya zibo ya mutu • mañusa (fakisi, sms, e-mail, ncc.) • kufundota kupanga maswaniso • kuswanisa lika kamashekanu • kutaluhanya kuswana ni kusaswana mwahal'a litimana ze peli	kuñola: • liñolo la kupo ya musebezi ni kukona kutazeleza pampili (form) • kubilaela kuñolela bamitende, magazine ya sikolo kufitisa litaba ni maikuto • lipiho: - kozi - bubangoki/bukebenga - sitatimende sa bupaki - kopano/likezo za kuitabisa - kubiha kwabazamaisi - lipuisano/lingambolo - mañusa a libuabui - katiso ya za kazazi - ze ñozwi ka za bupilo ni tuto ya mutu - liñolo la mwahali (sikolo) • ze to ambolwa famukopano • lipuzo ze lika kufumana zibo ya na ni yona mutu/tiko ya zibo ya mutu • mañusa (fakisi, sms, e-mail, ncc.) • kufundota kupanga maswaniso • kuswanisa lika kamashekanu • kutaluhanya kuswana ni kusaswana mwahal'a litimana ze peli • kufa bupaki/mitala ya kuswanan ni ku saswana

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
C. Makande ni Mañolo	kuñola mifuta-futa ya mañolo	- kuñola mañolo a simubuso ni a silikami - kusupeza zibo ya ko li ya liñolo kuamana ni sibeli sa mañolo i la simubuso ni la silikani	- kuñola mañolo a simubuso ni a silikami - kusupeza zibo ya ko li ya liñolo kuamana ni sibeli sa mañolo i la simubuso ni la silikani	- kuñola mañolo a simubuso ni a silikami - kusupeza zibo ya ko li ya liñolo kuamana ni sibeli sa mañolo i la simubuso ni la silikani
	Kuñola kabuikupuleli za makande kungelela litiko ni likozi kuamana litaba ze ingelezi lituto kamukana (mu bone likepe la 5)	- kuñola makande a shutana-shutana a cwale ka a kuikupulela, kukandela, kotalusa ni makaunde a kukanana - kutahisa makande a makuswani a kuikupulela, mikanga, lingambolo za ze hatiswa fasikolo, mamagazini, mitende ni tubukanyana	- kuñola makande a shutana-shutana a cwale ka a kuikupulela, kukandela, kotalusa, makaunde a kukanana ni makande a kutoloka - kutahisa makande a makuswani a kuikupulela, mikanga, lingambolo za ze hatiswa fasikolo, mamagazini, mitende ni tubukanyana	- kuñola makande a shutana-shutana a cwale ka a kuikupulela, kukandela, kotalusa, makaunde a kukanana, makande a kutoloka ni makande a kutahisa maikuto - kutahisa makande a makuswani a kuikupulela, mikanga, lingambolo za ze hatiswa fasikolo, mamagazini, mitende ni tubukanyana

10.3 TOHO: SEBELISO YA PUO

Baituti ha ba nze ba zwelapili mwa litopa ba swanela kuziba kupeletela hande, maswayo a kubala ni puo.

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
1. Peletelo ni maswayo a kubala	Peletelo ni sebeliso ya maswayo ni kubonisa mayemo sakata a puo.	- sebeliso hande ya maswayo a tatama; - kanala (‘) - sialuli (-) - kuto (•) - felwani (,) - fiyelo (;) - makalo (!) - puzo (?) - kutwana (:) - kwala-kwalula(“ “) - dashi (-) - tusakana (()) - litaku ze tuna - peletelo ye tata - kusufazo ya manzwi - buka ya litaluso za manzwi - Kusebelisa puo kamukwa wa foneti ki o lukile - mitai/ kukaula - litumanosi litumamoho ni matumanosi a kopani - mubizezo o lukile wa maswayo a kubala - kuutwisisa ni kusebelisa - pupo ya manzwi - liezisi - liezisisi - liezeleli - leizaki - liezani/ leizezani - liezululi	- sebeliso hande ya masuwayo a tatama; - kanala (‘) - sialuli (-) - kuto (•) - felwani (,) - fiyelo (;) - makalo (!) - puzo (?) - kutwana (:) - kwala-kwalula(“ “) - dashi (-) - tusakana (()) - litaku ze tuna - peletelo ye tata - kusufazo ya manzwi - buka ya litaluso za manzwi - Kusebelisa puo ka mukwa wa foneti ki o lukile - mitai/ kukaula - litumanosi litumamoho ni matumanosi a kopani - mubizezo o lukile wa maswayo a kubala - kuutwisisa ni kusebelisa - pupo ya manzwi - liezisi - liezisisi - liezeleli - leizaki - liezani/ leizezani - liezululi	- sebeliso hande ya masuwayo a tatama; - kanala (‘) - sialuli (-) - kuto (•) - felwani (,) - fiyelo (;) - makalo (!) - puzo (?) - kutwana (:) - kwala-kwalula(“ “) - dashi (-) - tusakana (()) - litaku ze tuna - peletelo ye tata - kusufazo ya manzwi - buka ya litaluso za manzwi - Kusebelisa puo ka mukwa wa foneti ki o lukile - mitai/ kukaula - litumanosi litumamoho ni matumanosi a kopani - mubizezo o lukile wa maswayo a kubala - kuutwisisa ni kusebelisa - pupo ya manzwi - liezisi - liezisisi - liezeleli - leizaki - liezani leizezani - liezululi

		- liezani/ liezi kamita - liezehi - liezikutelo - liikezi - kusebelisa matauli/ liketi - kuswanisisa mayemo a sika - pupo ye lukile ya manzwi - cinceho ya sibupeho sa linzwi kmt. nsu - bunsu - unsufaza - mabupi a mayemo - sebeliso ya mayemeli - liyemeli la liluwi - liyemeli la liikezi kmt. U itabile lilumo yena muni - liyemeli le lihatisa mayemo - liyemeli tota - mitai ya manzwi kappa mibisi - toho - muhata - liekezihali	- liezani/ liezi kamita - liezehi - liezikutelo - liikezi - kusebelisa matauli/ liketi - kuswanisisa mayemo a sika - pupo ye lukile ya manzwi - cinceho ya sibupeho sa linzwi kmt nsu - bunsu - unsufaza - mabupi a mayemo - sebeliso ya mayemeli - liyemeli la liluwi - liyemeli la liikezi kmt. U itabile lilumo yena muni - liyemeli le lihatisa mayemo - liyemeli tota - mitai ya manzwi kappa mibisi - toho (mifuta) - muhata (mifuta) - liekezihali (mifuta)	- liezani/ liezi kamita - liezehi - liezikutelo - liikezi - kusebelisa matauli/ liketi - kuswanisisa mayemo a sika - pupo ye lukile ya manzwi - cinceho ya sibupeho sa linzwi kmt nsu - bunsu - unsufaza - mabupi a mayemo - sebeliso ya mayemeli - liyemeli la liluwi - liyemeli la liikezi kmt. Uitable lilumo yena muni - liyemeli le lihatisa mayemo - liyemeli tota - mitai ya manzwi kappa mibisi - toho (mifuta ni litaluso) - muhata(mifuta ni litaluso) - liekezihali (mifuta ni litaluso)
	Kusebelisa munolelo wa manzui o lukile	kubonisa kutwi siso ya kubeya mu lao ni kupeetela hande	Kubonisa kutwisi so ya kubeya mulao ni kupele tela hande puo	Kubonisa kutwisi so ya kubeya mulao ni kupele tela hande puo
2. Sebeliso ya puo	Kusebelisa puo ye lukile ni linako hande mwalitaba	• kusebelisa litaba hande • linako - ya cwale - ye felile - ye sa taha ncc. • kusebelisa hande mukua wa liezi mwabunui ni mwabunata, babizo ni mayemeli	• Kusebelisa litaba hande • Linako - ya cwale - ye felile - ye sa taha ncc. • Kusebelisa hande mukua wa liezi mwabunui ni mwabunata, babizo ni mayemeli	• Kusebelisa litaba hande • Linako - ya cwale - ye felile - ye sa taha ncc. • Kusebelisa hande mukua wa liezi mwabunui ni mwabunata, babizo ni mayemeli

		• kusebelisa libizo: buñwi, buñata, nyinyifazo, siina/sisali • kalulo ya libizo mabizozwako • lituwelo • lisupi • liketi linombolo • ni tikanyezo • kusebelisa liezizuizo: • siezwa • kusebelisa	• Kusebelisa libizo: • Buñwi • Buñata • Nyinyifazo • Siina/ sisali • Kalulo ya libizo mabizozwako • Lituwelo • Lisupi • Liketi linombolo • Ni tikanyezo • Kusebelisa liezizuizo: • Siezwa • Kusebelisa	• Kusebelisa libizo: • Buñwi • Buñata • Nyinyifazo • Siina/ sisali • Kalulo ya libizo mabizozwako • Lituwelo • Lisupi • Liketi linombolo • Ni tikanyezo • Kusebelisa liezizuizo: • Siezwa • Kusebelisa •
3. Kusebelisa buikupuleli	Sebelisa manzwi a swanela nia mifuta-futa ni, kusupeza, sebelisa ni kutwisiso ya puo, mashitangu ti ni linguli	• kusebelisa ni kuutwisisa: - maswanataluso (manzwi a swana kwa litaluso) ni malatulanyi (manzwi a lwanisana) - maswanataku (peletelo ye swana kono a shutana kwa litaluso) - taluso tota ya linzwi kukabisa puo - butokwa bwa maikuto a manzwi - kulyanganisa kwa manzwi (linzwi li li linwi kuba ni litaluso zepeli) - linqwi li li linwi kuyemela tabanyana - linguli - mashitanguti • kusebelisa makabisapuo - lishendo - lisomo - pitelezo - mutufazo - ndefazo - papisano	• Kusebelisa ni kuutwisisa: - Maswanataluso (manzwi a swana kwa litaluso) ni malatulanyi (manzwi a lwanisana) - maswanataku (peletelo ye swana kono a shutana kwa litaluso) - Taluso tota ya linzwi nitaluso ya linzwi kukabisa puo - Butokwa bwa maikuto a manzwi - kulyanganisa kwa manzwi (linzwi li li linwi kuba ni litaluso zepeli) - linqwi li li linwi kuyemela tabanyana - Linguli - Mashitanguti • Kusebelisa makabisapuo - lishendo - lisomo - pitelezo - mutufazo - ndefazo - papisano - papiso	• Kusebelisa ni kuutwisisa: - Maswanataluso (manzwi a swana kwa litaluso) ni malatulanyi (manzwi a lwanisana) - maswanataku (peletelo ye swana kono a shutana kwa litaluso) - Taluso tota ya linzwi ni - Butokwa bwa maikuto a manzwi - kulyanganisa kwa manzwi (linzwi li li linwi kuba ni litaluso zepeli) - linqwi li li linwi kuyemela tabanyana - Linguli - Mashitanguti • Kusebelisa makabisapuo - lishendo - lisomo - pitelezo - mutufazo - ndefazo - papisano - papiso - tatulano - tumbo/tompo - mashuka

		- papiso - tatulano - tumbo/tompo - mashuka • kusebelisa manzwi a swanela mwapuo ya sipepo • kusebelisa litoloko ka kufumana peletelo - taluso, ncc. • kusebelisa puo ye lukile mwalulimi lwasipepo	- tatulano - tumbo/tompo - mashuka • Kusebelisa manzwi a swanela mwapuo ya sipepo • Kusebelisa litoloko ka kufumana peletelo - Taluso, ncc. Kusebelisa puo ye lukile mwalulimi lwasipepo	• Kusebelisa manzwi a swanela mwapuo ya sipepo • Kusebelisa litoloko ka kufumana peletelo - Taluso, ncc. Kusebelisa puo ye lukile mwalulimi lwasipepo
	Lika ni kusebelisa hande mifuta-futa ya libupeho za litaba	• kusebelisa litoloko ka kufumana peletelo - taluso, ncc • kusebelisa puo ye lukile mwalulimi lwasipepo • kusebelisa zibo ya manzwi ye swanela ka mipilelo yamutu. • kusebelisa zibo ya manzwi ye swanela ili kusbonisa mikwa ye minwi • kusebelisa zibo ye tiile ka kutalusa ni ku atula ni kuhanyeza miinelo ya lika • kusebelisa manzwi a butali ni zibo ye zibahezi hande a manzwi ye swanela musebezi • kufumana zibo ya manzwi mwalikalulo zenwi ze cwale kaituto, bumapangapanga, zalipapali, makete ni za ku ikatulusa kmt hiv/aids, butata kwasifumu ni feliso ya bunyebwe, litaba za lifasi, za lipisinisi, ncc.	• Kusebelisa litoloko ka kufumana peletelo - Taluso, ncc • Kusebelisa puo ye lukile mwalulimi lwasipepo • Kusebelisa zibo ya manzwi ye swanela ka mipilelo yamutu. • Kusebelisa zibo ya manzwi ye swanela ili kusbonisa mikwa ye minwi • Kusebelisa zibo ye tiile ka kutalusa ni ku atula ni kuhanyeza miinelo ya lika • Kusebelisa manzwi a butali ni zibo ye zibahezi hande a manzwi ye swanela musebezi • Kufumana zibo ya manzwi mwalikalulo zenwi ze cwale kaituto, bumapangapanga, zalipapali, makete ni za ku ikatulusa kmt HIV/AIDS, butata kwasifumu ni feliso ya bunyebwe, litaba za lifasi, za lipisinisi, ncc	• Kusebelisa litoloko ka kufumana peletelo - Taluso, ncc • Kusebelisa puo ye lukile mwalulimi lwasipepo • Kusebelisa zibo ya manzwi ye swanela ka mipilelo yamutu. • Kusebelisa zibo ya manzwi ye swanela ili kusbonisa mikwa ye minwi • Kusebelisa zibo ye tiile ka kutalusa ni ku atula ni kuhanyeza miinelo ya lika • Kusebelisa manzwi a butali ni zibo ye zibahezi hande a manzwi ye swanela musebezi • Kufumana zibo ya manzwi mwalikalulo zenwi ze cwale kaituto, bumapangapanga, zalipapali, makete ni za ku ikatulusa kmt HIV/AIDS, butata kwasifumu ni feliso ya bunyebwe, litaba za lifasi, za lipisinisi, ncc.
4. Kubupa mibamba	Kulika ni kusebelisa hande mifuta futa ya libupeho za litaba	• kusebelisa ze tatama kaswanelo: - mifuta ya lipuleto ze shutana-shutana - lipulelo za lipuzo	• Kusebelisa ze tatama kaswanelo: - mifuta ya lipuleto ze shutana-shutana - lipulelo za lipuzo	• Kusebelisa ze tatama kaswanelo: - mifuta ya lipuleto ze shutana-shutana - lipulelo za lipuzo - sitatimende,

		- sitatimende, - kulaela - lipulelo ze bunolo - lipulelo ze tata - lipulelo ze zwakani - kusufazo ya lipulelo - kekezo za lipulelo - sebeliso sakata ya makampani ha kukopanya lipulelo ze bunolo - lipulelo za sieza ni siezwa - pulelo ya sibubui ni ya piho - litaba za kanyezo - litaelo - limakalo • kuitusisa lisebeliso (moods) - sebeliso ya piho - sebeliso ye si ka tomana - sebeliso ya takazo - sebeliso ya twaelo • kusebelisa litoloko • kusebelisa lipuo ze swana	- sitatimende, - kulaela - lipulelo ze bunolo - lipulelo ze tata - lipulelo ze zwakani - kusufazo ya lipulelo - kekeyo za lipuleto - sebeliso sakata ya makopanyi ha kukopanywa lipulelo ze bunolo - lipulelo za sieya ni siezwa - pulelo ya sibubui ni yapiho - litaba za kanyezo - litaelo - limakalo • Kuitusisa lisebeliso (moods) - sebeliso ya piho - sebeliso ye si ka tomana - sebeliso ya takazo - sebeliso ya twaelo • kusebelisa litoloko - kusebelisa lipulelo ze swana	- kulaela - lipulelo ze bunolo - lipulelo ze tata - lipulelo ze zwakani - kusufazo ya lipulelo - kekeyo za lipuleto - sebeliso sakata ya makopanyi ha kukopanywa lipulelo ze bunolo - lipulelo za sieya ni siezwa - pulelo ya sibubui ni yapiho - litaba za kanyezo - litaelo - limakalo • Kuitusisa lisebeliso (moods) - sebeliso ya piho - sebeliso ye si ka tomana - sebeliso ya takazo - sebeliso ya twaelo • kusebelisa litoloko - kusebelisa lipulelo ze swana
	Kuutwisisa ni kusebelisa pupo ya litaba ka manzwi	• kubupa ni kutatulula lipulelo: - lipulelo ze bunolo ni ze zwakani - kufumana ni kusebelisa tutaba nyana ni lipuo ze swana. - kusebelisa hande mukoloko wa manzwi • kubupa lipulelo ze bunolo mwa kunola	• kubupa ni kutatulula lipulelo: - lipulelo ze bunolo ni ze zwakani - kufumana ni kusebelisa tutaba nyana ni lipuo ze swana: - Kusebelisa hande mukoloko wa manzwi • Kubupa lipulelo ze bunolo mwa kunola	• kubupa ni kutatulula lipulelo: - lipulelo ze bunolo ni ze zwakani - kufumana ni kusebelisa tutaba nyana ni lipuo ze swana: - Kusebelisa hande mukoloko wa manzwi • Kubupa lipulelo ze bunolo mwa kunola
5. Litoloko ni Petulo	Kutolo kamakalelo a kutoloka ni kufetula	• kutoloka kuzwisa mwaSikuwa - pulelonyana - makandenyana - ngambolo kalikwata - kunahana mikopano (bashemi) - kuikupulela za mizeko mwakuta (sizo ni sikuwa) - litimana ze kuswani ni ze bunolo (kubala ka kutiisa ni kuñola.)	• kutoloka kuzwisa mwaSikuwa - pulelonyana - makandenyana - ngambolo kalikwata - kunahana mikopano (bashemi) - kuikupulela za mizeko mwakuta (sizo ni sikuwa) - litimana ze kuswani ni ze bunolo (kubala ka kutiisa ni kuñola.)	• kutoloka kuzwisa mwaSikuwa - pulelonyana - makandenyana - ngambolo kalikwata - kunahana mikopano (bashemi) - kuikupulela za mizeko mwakuta (sizo ni sikuwa) - litimana ze kuswani ni ze bunolo (kubala ka kutiisa ni kuñola.)

10.4 TOHO: ZE MWALIBUKA

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
1. Zibo ni kutwisiso: Kufumana zibo ni kuwisiso ya shutano ya mikwa (Makande, Papali, Mukanga).	Alabela kwa kunola ni kubu lela ze mwa libuka	• kuhupula ni kukandeka lika mwatitimana ze ba itutile • kunga ni kunyakisisa mabaka ni za kuikezeza.	• kuhupula ni kukandeka lika mwatitimana ze ba itutile • kunga ni kunyakisisa mabaka ni za kuikezeza.	• kuhupula ni kukandeka lika mwatitimana ze ba itutile • kunga ni kunyakisisa mabaka ni za kuikezeza.
	Supeza fa muhupulo wa munoki ka manusa a manwi	• kubonisa kuli ba kona kuutwisisa • kuapaula ni kubala ka tokomelo kufamana manusa fatimana • kufa maikuto a bona, fa timana ye baliwe • kuutwisisa makande ni mikanga (za kubulelelwa ni za kuipalela)	• kubonisa kuli ba kona kuutwisisa • kuapaula ni kubala ka tokomelo kufamana manusa fatimana • kufa maikuto a bona, fa timana ye baliwe • kuutwisisa makande ni mikanga (za ku bulelelwa ni za kuipalela)	• kubonisa kuli ba kona kuutwisisa • kuapaula ni kubala ka tokomelo kufamana manusa fatimana • kufa maikuto a bona, fa timana ye baliwe • kuutwisisa makande ni mikanga (za ku bulelelwa ni za kuipalela)
	Kubonisa zibo hi kutwisiso (nikubonisa kwitu ta) mikanga, lipapali za kubala ni makandenyana	• Kufumana litoho, kusufazo ni kutahisa mikanga, lipapale zakubala ni ma kandenyana	• Kufumana litoho, kusufazo ni kutahisa • Kulemuha ni kuutwisisa makabisa puo ni lipulelo za linguli	• Kufumana litoho, kusufazo ni kutahisa • Kulemuha ni kuutwisisa makabisa puo ni lipulelo za linguli
	Kuutwisisa, kufumana ni kubeya mikwa ya litaba za mwalibuka ka sizo ni kasi awa Kuutwisisa ni kuziba ze ama maikuto ai mubapali	• Kuketa mwahal'a sizo ni sikuwa ku ze mwalibuka • Kuketa/kuziba mikwa ya kubulela makande ka sizo kappa ka sikuwa • Kuitwisisa ni kuziba mayemo a (kunyema tabo, sabo)	• Kuketa mwahale sizo ni sikuwa ku ze mwalibuka • Kuketa/kuziba mikwa ya kubulela makande ka sizo kappa ka sikuwa • Kuitwisisa ni kuziba mayemo a (kunyema tabo, sabo)	• Kuketa mwahale sizo ni sikuwa ku ze mwalibuka • Kuketa/kuziba mikwa ya kubulela makande ka sizo kappa ka sikuwa • Kuitwisisa ni kuziba mayemo a (kunyema tabo, sabo)

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
3. Katulo ni buikalabelo bwa mutu	Kualabela kwatima na kalinzi la zenata	- kufumana buniti, kunyakisisa, kuswanisisa, kutatu lula ni kubeya manusa hamoho kuzuwa mwalika ze nozwi - kuambolisana kwanda a se si lukile buikalabelo bwa mutu ku ze itutilwe - kuambola sizwale ni kopano (kmt. Litoho, mulewa ni cc.) mwalikalulo ze itutilwe. - Kuambola litukelo za bona, maikuto ni mayemo. - Kunyakisisa sebeliso ya litoho mwabupilo kmt. HIV ni AIDS, za silalanda ni tuto, litaba za kulikanelela muuna ni musali, tuto ya kutuyuka, litukelo za buntu ni tukuluho ni cc. - Kuutwisisa ni kulemuha kozi ya kotalimana ni sika kumuituti yena muni, silalanda naha ni lifasi. - Kufumana se si fitiswa mwalikande le li baliwa. - Kuketa ni kusebelisa mifuta ya litaba ka kuikola, linusa ni kuitumelela.	- kufumana buniti, kunyakisisa, kuswanisisa, kutatu lula ni kubeya manusa hamoho kuzuwa mwalika ze nozwi - kuambolisana kwanda a se si lukile buikalabelo bwa mutu ku ze itutilwe - kuambola sizwale ni kopano (kmt. Litoho, mulewa ni cc.) mwalikalulo ze itutilwe. - Kuambola litukelo za bona, maikuto ni mayemo. - Kunyakisisa sebeliso ya litoho mwabupilo kmt. HIV ni AIDS, za silalanda ni tuto, litaba za kulikanelela muuna ni musali, tuto ya kutuyuka, litukelo za buntu ni tukuluho ni cc. - Kuutwisisa ni kulemuha kozi ya kotalimana ni sika kumuituti yena muni, silalanda naha ni lifasi. - Kufumana se si fitiswa mwalikande le li baliwa. - Kuketa ni kusebelisa mifuta ya litaba ka kuikola, linusa ni kuitumelela.	- kufumana buniti, kunyakisisa, kuswanisisa, kutatulula ni kubeya mañusa hamoho kuzwa mwalika ze ñozwi - kuambolisana kwanda a se si lukile buikalabelo bwa mutu ku ze itutilwe - kuambola sizwale ni kopano (kmt. Litoho, mulewa ni cc.) mwalikalulo ze itutilwe. - Kuambola litukelo za bona, maikuto ni mayemo. - Kunyakisisa sebeliso ya litoho mwabupilo kmt. HIV ni AIDS, za silalanda ni tuto, litaba za kulikanelela muuna ni musali, tuto ya kutuyuka, litukelo za buntu ni tukuluho ni cc. - Kuutwisisa ni kulemuha kozi ya kotalimana ni sika kumuituti yena muni, silalanda naha ni lifasi, ze tokwahala - Kubonisa bupaki bwa mayemo a mutu ha ku hupula niha ku atula. - Kufumana se si fitiswa mwalikande le li baliwa. - Kuketa ni kusebelisa mifuta ya litaba ka kuikola, linusa ni kuitumelela.

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
	Kuziba ni kuambola litaba za puo ye nozwi. Kuziba, kuutwi sia kamo makabisa puo, linguli, ni mashitanguti lisebelisezwa kuli litaba za banoki li utwahale	- Kuziba ni ku ambola litaba za (babapali, litoho, kulela, bunde wa likande/ bupahamo) mwasikuwa ni mwasizo - Kuziba mwahal'a litaba za niti ni za kuikupulela - Kuziba makabisa puo (kmt. Papiso, ndefazo, pitelezo, butu ni papisonya na cc.) ze sebelisizwe mwalitimana.	- Kuziba ni ku ambola litaba za (babapali, litoho, kulela, hande toho, mutomo ni lithonyana ze tusa butungi wa likande, bunde bwa likande (bupahamo) - Talelano ya mabaka ni makande a si a niti - Kuketa kabutungi za butokwa ha ku fuwa misebezi ni kusebelisa litaba ze ñozwi kana ku bulelwa ki ba bañwi - Kuziba makabisa puo (kmt. Papiso, ndefazo, pitelezo, butu cc.) ze sebelisizwe mwalitimana.	- Kuziba ni ku ambola litaba za (babapali, litoho, kulela, hande toho, mutomo ni lithonyana ze tusa butungi wa likande, bunde ava likande (bupahamo) - Talelano ya mabaka ni makande a si a niti - Kuketa kabutungi za butokwa ha ku fuwa misebezi ni kusebelisa litaba ze nozwi kanaku bulelwa ki ba banwi - Kuziba makabisa puo (kmt. Papiso, ndefazo, pitelezo, butu cc.) ze sebelisizwe mwalitimana.
2. Buikupuleli bo butezi bwa kutoloka	Tundululo ye tezi ya bitima na ili kubupa ngana fataba kuitoloka, ni kui nola ni kubonisa ze ba nozi.	Kuziba litoho ni milelo ya litimana ze itutilwe	Kuziba litoho ni milelo ya litimana ze itutilwe	Kuziba litoho ni milelo ya litimana ze itutilwe
	Kubupa maikuto	Kutoola shutano ya maikuto ku ze itutilwe	Kutoola shutano ya maikuto ku ze itutilwe	Kutoola shutano ya maikuto ku ze itutilwe
	Kutatulula katokomelo lika ze nozwi ze itutilwe	- Kutatula milelo, mikwa ni cc. - Kutalima sizwale mwahal'a babapali ni milelo ya bona	- Kutatula milelo, mikwa ni cc. - Kutalima sizwale mwahal'a babapali ni milelo ya bona	- Kutatula milelo, mikwa ni cc. - Kutalima sizwale mwahal'a babapali ni milelo ya bona
		Kufumana ni kuzibahaza ka mo puo i tuseza kwa litaluso za litaba	Kufumana ni kuzibahaza ka mo puo i tuseza kwa litaluso za litaba	Kufumana ni kuzibahaza ka mo puo i tuseza kwa litaluso za litaba
		Kuziba puo ye swanela katoko melo mwanyakisiso	Kuziba puo ye swanela katoko melo mwanyakisiso	Kuziba puo ye swanela katoko melo mwanyakisiso

ZIBO	MILIBO YA ZE ITUTWA	ZESWANELA KU ITUTWA		
		SITOPA SA 8	SITOPA SA 9	SITOPA SA 10
	Baituti ba ta:	Kwamafelelezo asitopa sa 8 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 9 baituti ba swanela ku:	Kwamafelelezo a sitopa sa 10 baituti ba swanela ku:
		• Kufumana ni kuzibahaza litaba ze itutilwe mwa hatisezo ya nyakisiso ya bona. - lishendekela - lisomo - pitelezo - mutufazo - ndefazo	• Kufumana ni kuzibahaza litaba ze itutilwe mwahatisezo ya nyakisiso ya bona. - lishendekela - lisomo - pitelezo - mutufazo - ndefazo - papisano - papiso - tatulano - tumbo/tompo - mashuka	• Kufumana ni kuzibahaza litaba ze itutilwe mwa hatisezo ya nyakisiso ya bona. - lishendekela - lisomo - pitelezo - mutufazo - ndefazo - papisano - papiso - tatulano - tumbo/tompo - mashuka
		• kufumana ni kuzi bahaza sibupeho sa puo: - ngambolo - kulwanisana - lipono ni likezo	• kufumana ni kuzi bahaza sibupeho sa puo: - ngambolo - kulwanisana - lipono ni likezo	• kufumana ni kuzi bahaza sibupeho sa puo: - ngambolo - kulwanisana - lipono ni likezo

11. KUTATUBA

11.1 Maikuto a tahiswa kwamakalelo

Litatupo ze zwelelapili mwahala silimo ze ngelezi ze si ka itukisezwa ni ze itukiselizwe ili misebezi ye ezwa mwakilasi ni litatubo za mafelelezo ze i tukiselizwe. Litatubo ze supelizwe mwasilabasi li a mana ni mutomo wa ze itutwa za mwaSilabasi ni zibo ya ze itutwa za bupilo inge mo kuboniselizwe mwa sikuka sa tiko ya mukoloko wa lituto ze na ni kulutwa ni kuli muituti ni muituti se a fumani mwaba la ze itutwa.

Litatubo ze zwelelapili ki litatubo za butokwa ka kutalela zwelopili ya muituti ni kufa piho kanako ni nako. Tatubo ye zwelelapili ki ona feela mufuta wa tatubo ye tatuba milelo, milibo ni mukoloko wa ze itutwa, kukeza kwatatubo ye si ka itukisezwa nombolo ya litatubo ze lukisizwe kasilimo, za litatubo ze zwelelapili mwa lituto kaufela li fumaneha fa fomu ya litatubo ze zwelelapili.

11.2 Libaka la kutatuba:

Mwa tuto ye itingile kumuituti, kutatuba zwelopili ni sa zibile muituti ni muituti kanako kaufela ki kalula ye zwkanyizwe mwa nzila ya kuluta ni kuituta. Mulelo ka butungi wa kutatuba, ki ku fumana siswaniso se si sepahal ha kukanahala, sa muituti ka nzila ya kuziba/kufumana mutomo wa ze itutwa wo mwa silabasi ni mwa zibo ya ze itutwa za mwabupilo.

- **Liñusa kumuituti**

Liñusa le lifumanwi kuamana ni zwelopili ya muituti ni ze ba fumani li swanela kusebeliswa kwa kufa piho kuamana ni mabaka a kukona ni a kusakona kwa baituti, mo ba eza hande, ni libaka, ni mo ba swanela kulika katata, cwani ni libaka.

- **Liñusa kwabashemi**

Bashemi ba swanela kuno zibiswa nako ni nako kuamana ni zwelopili ya mwan'a bona, kususuezwa kufumana mupuzo ka sa fumani ni kufiwa maikuto ka mo ba kona kutusezwa ka za misebezi ya bona ya kuituta.

- **Kutatuba mungendenge wa kuluta ni kuituta**

Liñusa kuzwelela falitatubo ze zwelezipili ze si ka itukisezwa ni ze itukiselizwe li sebeliswe ki ticele kuziba fa ku li kwabutokwa kucinca milutelo, ni lisebeliso ka ku ya ka butokwi bwa zwelopili ya muituti ni muituti. Kwa mafelelezo a kalulo ni kalulo ya silimo. Ticele hamoho cwalo ni baituti ba swanela kutatuba zwelopili ka ku ya ka misebezi ye felile, kueza misebezi yeo baituti ba itutile ni se si konwa kuezwa. Kuzuwelapili kumbweshafaza mayemo a kusebeza ni seo kilasi i si fumani.

11.3 Mifuta ya litatubo

- **Tatubo ye bupa ni kufa liñusa:**

Mutatubelo wa mufuta wo ki wo bupa ni kufa liñusa kakuli kaufela ze lemuhilwe ni kufumanwa li sebeliswa kwasibeli sa kufa sikuka ni kutusa kubupa ni kuetelela mungendenge wa kuluta ni kuituta. Taba ye i talusa kuli tatubo i ezezwa kufa liñusa kuamana ni zwelopili yeo muituti ni

muituti a eza kuamana ni milibo ya ze itutwa (ze swanelwa kuzibwa kapa ze ta fumanwa kasamulaho) fakalulo ya musebezi kapa kalulo ya silimo kapa kalulo ye bupa litopa. Tatubo ya kubupa ni kufa liñusa i kona kuezahala pili kuluta ni kuituta li si ka tateka kale i li kufumana zibo ya kale ye ba na ni yona baituti.

Manzwi a shelana-shelana a itusiswa kotalusa tatubo ya mufuta wo.

Tatubo i na ni kalulo ya kufa kumuituti, haiba:

- i sebeliswa kakususueza ni kuhulisa zibo ya bona, kutateka milumo ya butokwa, ni kuhulisa mikwa ya makete a kuituta misebezi ya litatubo i tusa baituti kakufelisa butata kabutali kakusebelisa seo ba itutile, ticele u sebelisa liñusa kakuhulisa mikwa ya milutelo ni lisebeliso za kuituta

- **Litatubo ze zwelezipili:**

Sina linzwi le zwelezipili ha li akaleza, Litatubo ze zwelezipili ki ze ezahala silimo kaufela mi lisebeliswa kwa kutatuba zwelopili ya muituti kanako ni nako, mane cwalo ni nako ya litatubo za mafelelezo a silimo. Litatubo ze zwelezipili li fa tusa kwalitatubo ze cwale ka tatubo ye bupa ni kufa liñusa ni tatubo ya kukopanyamoho litatubonyana za mwahal'a silimo. Litatubo ze zwelezipili li ngelezi cwalo ni mihupulo ye shelana-shelana ya litatubonyana ni litatuba ze tuna, kono ki nto i li ñwi. Sebeliso ya mihupulo ye shelana-shelana i tusa maticele kufumana bupaki bwa kuituta kufita litatubo za kwamafelelezo a silimo.

Litatubo ze zwelezipili li swanela kuitukisezwa ni kulukiswa kwamakalelo a silimo, li swanela kubulukwa kanzila ye bunolo-nolo mi ha li swaneli kunga nako ye ñata ya kuluta. Linepo ze filwe kuamana ni misebezi ya mwakilasi, misebezi ya kukezeza, misebezi ya kwahae kapa tutatubonyanya to tukuswani kwamafelelezo a tuto li kona kuñolwa kuli li be kalulo ya litatubo ze zwelezipili.

- **Kukopanyamoho litatubonyana za mwahal'a silimo:**

Kwamafelelezo a silimo sa sikolo, zwelopili ni za fumani muituti mwahal'a silimo za kusufazwa. Nto ye i bizwa kukopanyamoho litatubonyana za mwahal'a silimo. Fo ku na ni litatubonyana ni litatubo za kwamafelelezo a silimo, kopanyomoho ya litatubonyana i ka ingelela cwalo litatubo ze zwelezipili ni litatubo za mafelelezo a silimo. Bakeñisa taba ye, buiketelo bu tameha kuezwa kuamana ni kupasa kwa muituti.

- **Tatubo ye ama mukwa wa kuitekula mo si ezezwa sika**

Tatubo ye ama mukwa wa kuitekula mo si ezezwa sika ki ye bapanya musebelezo wa muituti kapa za fumani ku za mayemo a pahami a za swanela kufitwa kuzona muituti mwatuto ye filwe kapa ze swanelwa kuitutwa kufita se siakalezwa kuba nepo ya makopanelo ya sikwata. I bilaezwa hahulu ki taba ya kuli muituti u ziba cwañi musebezi wa hae ni kuutwisisa kapa kukona kueza se siñwi kuamana ni mayemo a swanela kufita kuona kapa kuitekula mo si swanela kuezezwa sika kufita kupima kuli muituti u ziba ze kuma kai. Tatubo ye ama mukwa wa kuitekula mo si ezezwa sika i bapanywa ni tatubo ye bupa ni kufa liñusa i li ye musebezi wa yona ki kufumana bupaki bwa kuli muituti u sweli kueza cwañi mwalituto za hae kuamana ni milibo ya ze itutwa.

Linepo za litaku li konwa kufiwa kasibili kapa li konwa kufiwa kanzila ye ñwi. Kanako ya kufa linepo za litaku, ticele u tatuba mayemo a sa fumani muituti kuamana ni ze swanela kufitwa kuzona ni kufa nepo ya taku ye swanela. Linepo za litaku li fiwa kanzila ye ñwi kanako ye kusebeliswa kakalulo ya mwanda (%) kufa nepo mi kasamulaho i fetulwa kuba nepo ya taku.

11.4 Mukwa ka mo ku Tatubelwa

- **Mukwa wa kusaitukisezawa:**

Ticele u na ni kutatuba ka swanelo ka mo munituti o ka ba ni zibo ya mitomo wa ze itutwa kuzwelela mwasilabasi, ku yona zwo ye a be ni siswaniso sa zwelapili ya munituti. Ku tuha fo nto ye ikonwa kuezwa kanzila ye si ka itukisezwa hande kunyakusisa zwelopili ya kuituta ku munituti ni munituti ni ku ikanisa mikwa ha ba sweli kueza lipatisiso, ku toloka nto ye li teni ni lika ze ezahala, ku sebelisa ngana, kubulela, kueza likatulo ze utwahala ha ba sweli ku itenga ku ze si ezwa.

- **Mikwa ye itukiselizwe:**

Ha kuli kwa butokwa ku tatuba ka kuitukiseza, ki kwabutokwa kuli ticele a kete nzila yeo ba kona kuituta ni kualiketa kutatuba ziro ya na ni yona munituti. Sebeliso ya musebezi a itukuselizwe ni tutatubonyana twa kubulela tu kona kutbituba lizibo ze likani ni hakulicwalo hai swaneli ku oinya nako ye telele. Litatubonyana mwatuto ifi kapa ifi i swanela kulikanywa fa kalulo kapa tuto ilinwi.

11.5 Milibo ya Kutatuba

Kamulutelo wa puo wa kufana mañusa ku talusa kuli zibo ya mutomo wa ze itutwa mwapuo li lutwa kanzila ya kukopa-kopanya lika hmoho kanzila ye swana ni mo lu sebeliseza puo mwapupilo bwa kazazi. Kacwalo kulutwa kwa puo ha ku konahali kualulwa mwalikalulo ze shutana.

11.5.1 Kuteeleza ni Kubulela

Baituti ba ta kona:

- AO1 kuutwisisa maikuto, milelo, buineelo ni maikuto kuamana ni sika
- AO2 kuutwisisa, kubeya lika kakuitatelela ni kulitahisa ka kubonisa ngana, muhupulo ni maikuto sakata
- AO3 kualba kaswanelo ha ba fiwa litaelo ni likuka ze swanelwa kulatelelwa kakubeulela
- AO4 kunyakusisa linusa/litaba ni kuketa ze swanela kusebeza mamayemo a tokwahala kapa a kelitwe
- AO5 kubulela hande kazibo ya kale ye ba na ni yona ni kutahisa maikuto, mihupulo ni za buikupuleli
- AO6 kulemuha litaluso ze ipatile ni maikuto a mutu
- AO7 kuambolisa kakutala, kaswanelo ni kuutwahala hande
- AO8 kulatelela hande za kukananisana kamulomo, kulika kufumana buniti bwa taba ni kufumana mafelelezo a yona
- AO9 kusupeza masisi mwahala sicaba ni zibahaza ya mukwa
- AO 10 kubatisisa mutomo wa linzila za kutoloka;
- AO 11 kuhulisa zibo ya kutahisa lika kakubulela;
- AO 12 kutahisa liñusa ni muhupulo kakutala, kaswanelo ni kanzila ye utwahala;
- AO 13 kutahisa muhupulo, buniti, maikuto, lizwalo ni likupo kakuutwahala ni kakubatisisa;
- AO 14 kuutwisisa, kubeya ni kutahisa buniti ni maikuto ni mihupulo;
- AO 15 kubulela za zibo ya kale ni kutahisa sa hupula mutu;
- AO 16 kubulela kakulalaula ni buisepo;

AO 17 kubonisa masisi kuamana ni ba babulelwa kubona ni kulemuha manzwi a itusiswa.

11.5.2 Kubala ni Kuñola

Baituti ba ta kona:

- RW 1 kuutwisisa ni kufumana mañusa ni litaluso;
- RW 2 kualaba kaswanelo kwalitaelo ni sikuka;
- Rw 3 kufumana, kutatuba ni kuketa litaba ze swanela kulisebeliswa kuamana ni se sitokwahala;
- RW 4 kulemuha litaluso ni maikuto a mwalitaba
- RW 5 kufumana litaluso za manzwi, lipulelonyana ni puo ye kabisizwe;
- RW 6 kulatelela maikuto a muñoli, kufumana se sitaluswa ni kutahisa mafelelezo;
- RW 7 kulemuha ka mo muñoli a sebeliseza manzwi
- RW 8 kubatisisa ka mo puo, sibupheho ni mayemo li tahiseza taluso ku se siñozwi;
- RW 9 kubeya hande ni kutahisa buniti, maikuto ni mihupulo;
- RW 10 kualaba kaswanelo kwamañusa, maikuto ni buineelo bo butahisizwe ki se siñozwi;
- RW 11 kubulela za zibo ya kale ni kutahisa sa hupula mutu;
- RW 12 kufa mañusa kakutala ni kaswanelo kwabatu ba babulelelwa;
- RW 13 kulukisa ni kutahisa mañusa kanzila ye filwe kakusebelisa litimana ni mifuta-futa ya libupheho za lipulelo;
- RW 14 kutokomela peletelo, maswayo a kubala ni likalulo kaufela za puo ni muñolelo wa manzwi;
- RW 15 kuñola kabuikupuleli kanzila ya mifuta-futa ya kuñola misebezi kakutala;
- RW 16 kubonisa zibo ya mo ku ñolelwa;
- RW 17 kutoloka mifuta-futa ya lika.

11.5.3 Sebeliso ya Puo

Baituti ba ta kona:

- LU 1 kufana mañusa kakutala, kaswanelo, ni kakuutwahala;
- LU 2 kusebelisa kakunepahala likalulo kaufela za peletelo, maswayo a kubala ni puo;
- LU 3 kusebelisa ni kutatafaza kaswanelo, za kuikupulela sebeliso ya manzwi ni linguli;
- LU 4 kusebelisa likalulo za puo kakutala mwalipulelo;
- LU 5 kusebelisa mifuta –futa ya sibupheho sa lipulelo;
- LU 6 kusebelisa muñolelo wa manzwi o lu melezwi kakunepahala;
- LU 7 kusebelisa sibupheho sa lipulelo ze bunolo ni ze tatafalizwe;
- LU 8 kusebelisa likalulo za puo ni linako kakunepahala;
- LU 9 kubatisisa mitomo ya kutoloka.

11.5.4 Ze mwaLibuka

Baituti ba ta kona:

- L 1 kusupeza kutwisiso ya ze ñozwi;
- L 2 kulemuha ka mo bañoli ba sebeliseza puo kufumana ze ba bata kamuliko wa kufumana kutwisiso;
- L 3 kusupeza kutwisiso ya likalulo za ze ñozwi;
- L 4 kuambolisana za sebeliso ya puo mwalitaba kakubulela za sebeliso buikupuleli, kutula ni mashendekela;
- L 5 kusebelisa puo ye swanela lika ze eziwa;
- L 6 kuambolisana ni kufitisa kalabo ye na ni maikuto a mutu;
- L 7 kunyakisisa ze ñozwi kuamana mifuta –futa ya ze tahiswa ki libuka.

11.6 Tatubo ye Zwelezipili, litatubonyana ni litatubotenyene - Sikuka sa butokwa

Tatubo ye Zwelezipili: Likuka kabutungi kuamana ni kutatuba.

11.6.1 Litopa za 8 ni 9

Mwakalulo ye, tatubo ni yona cwalo i ta ba ya tatubo ye zwelezipili ye si ka itukisezwa ni ye itukiselizwe. Kuekeza kuzeo ku ta be ku bile ni tatubo ya mafelelezo a silimo ye zwelela fasikolo mwalituto kaufela ze tatubiwa mwalitopa za 8 ni 9. Litatubo ze li si ke za nga nako ye fitelela liviki ze peli kwamafelelezo a silimo. Tatubo ye zwelezipili, kungelela litatubonyana, li ta tahisa linepo ze sa fiteleli 50% kwalinepo za mafelelezo a silimo mi tatubo ya mafelelezo a silimo ye tatubiwa fasikolo linepo ki 50% [50 linepo + 50 linepo = 100]. Mifuta ya lipuzo kaufela iswanezwi kusebeliswa kwa kutatuba mukoloko wa zibo tuna .Kopi ya litatubo ze zwelezipili ze zibahala kungelela ni mukoloko wa likalabo kamo kutatubelwa u swanezwi kubeiwa mwafaelu ya ticele ya Kamaiso, bona Sikuka sa Mulao wa Tuto (see Subject Policy Guide).

Tatubo ye zwelezipili ka za zibo ya puo ye shelana-shelana

Kuteeleza ni Kubulela

Kuteeleza kakutwisiso kwa baituti ku na ni kutatubiwa kakuitukiseza ha ku konahala hañwi katemu (kalulo ye si kena sikolo).

Bakeñisa libaka le maticela ba na ni kulukisa tatubo ya kuteeleza i li ye swanela kualabiwa kakuñola. Linepo li ñolwa famubamba o yemi nonge faPampili mo ku Ñolwa Tatubo ya Kutwisiso ya Kuteeleza. Kubulela hande kwa munituti ku na ni kutatubiwa ha ku konahala habeli katemu(kalulo ye si kena sikolo); hañwi kanzila ya ngambolo ye itukiselizwe ni hañwi hape ku za kufanana maikuto a kazazi mwakilasi. Linepo li ñolwa mwamubamba o yemi nonge o swanela faPampili mo ku Ñolwa Tatubo ye Zwelezipili.

Kubala ni Ketelelo ya Kuñola

Bukwala bwa kubala kakutiisa bu na ni kutatubwa haiba ku konahala hañwi katemu (nako ye si kena sikolo)kakusebelisa se siñozwi seo munituti sa itukiselize kale ni hañwi inge a si ka itukiseza kale. Kutatubwa kwa kutwisiso ya kubala ko kuitukiselizwe kale ku na ni kueziamwamusebezi wa Kubala ni Ketelelo ya Kuñola. Misebezi ye mibeli ya kubala se siñozwi i li fo mifuta-futa ya lipuzo li buziwa teñi, li na ni kuezia mwahal'a temu (nako ye si kena sikolo). Lipuzo ze li kona kungelela lipuzo ze tatuba zibo ya puo. Nihakulicwalo, ki kwa butokwa kulemuha kuli zibo ya puo i na ni kutatubiwa kakuya ka mo i sebelisizwe mwatimana. Lipuzo li swanela cwalo kubuza kutwisiso ni misebezi ya kutoloka kuisa mwapuo ye ñwi.

Kuñola Makande

Misebezi kamukana ya makande a kuñola a na ni kulaitelwa. Haiba ku konahala linepo za likande li li liñwi ni likalulo ze peli ze kuswani li swanelwa kubonelwa temu ni temu mi linepo li ñoliwa fa Pampili ya Tabubo ye Zwelezipili. Baituti ba kulubelwa kuñola makande a manzwi a bata kueba 200-250 (mwaSitopa sa 8), manzwi a bata kueba 250-300 (mwaSitopa sa 9) ni misebezi ya ze kuswani manzwi a bata kueba 100-120 (mwaSitopa sa 8), manzwi a bata kueba 120-150 (mwaSitopa sa 9).

Kutatubiwa kwa ze mwaLibuka

Kuituta kwa ze mwalibuka ki kwa likalulo ze talu: **buka ya makande, buka ya papali** (papali ya kezahalo i li ñwi) ni **buka ya mikanga**. Likalulo ze talu kamukana li ka tatubiwa kakuñola. Litatubo kapa misebezi ye milalu ye mikuswani ya temu ni temu i na ni kutatubiwa kuzwelela mwalibuka ze tomezwi kubalwa mi linepo li ñolwa faPampili ya Tatubo ye Zwelezipili.

Libuka za Makande (i kona kuba buka ya likande li li liñwi kapa ya makande a makuswani)

Ze mwabuka li swanelwa kuitutwa ku si na kuitukiseza kuamana ni babapali ni tatelelano ya likezahalo, likezo ni ze tiswa ki taba ye cwalo. Lipuzo za kuñola li swanela kuba za lipuzo ze tokwa likalabo ze kuswani. Baituti ba swanela kukona kusebeza likalabo bona beñi kakusebelisa ze ba balile.

Papali (papali ya kezo i li ñwi)

Baituti ba swanela kuituta lyano ni babapali mwapapali. Lipuzo ze buzwa mwapapali ki ze tokwa likalabo ze kuswani.

Mukanga

Baituti ba na ni kulutwa kuamuhela ni kuikola mikanga. Kuli taba ye i petahale, baituti ba swanela kuutwisisa se si mwamukanga. Mikanga i si ke ya petiswa kuli mane ba i zibe mwatoho, baatili. Mwasibaka sa zeo, baituti ba swanela kufiwa sikuka se silibisa kwa kukona kubala kakufitisa maikuto ni kutoloka maikuto a li mwamukanga.

Libuka ze tomezwi kusebeliswa sitopa ni sitopa

Sitopa sa 8: Lipwetele ze 8 (ki kapelezo), makande a 5 a makuswani KAPA likande li liñwi le likuswani le litelelenyana ni papali i li ñwi kasilimo.

Sitopa sa 9 Lipwetele ze 10 (ki kapelezo), makande a 6 a makuswani KAPA likande li liñwi le likuswani le litelelenyana ni papali i li ñwi kasilimo.

11.6.2 Kusufazo ya tatubo ye zwelezipili Sitopa sa 8 ni 9:

ZIBO	LINEPO	KAMUKANA
1. Kuteeleza ni Kubulela		
Za kufana maikuto za kazazi (Ze si ka Itukisezwa)	10	
Ngambolo ye Itukiselizwe	10	
Linepo kamukana:	20	20
2. Kubala ni Ketelelo ya Kuñola		
Kalulo ya 1: Litoho za Litaba za Kamita (Tiko ya kutwisiso kapa kalabo ya kotalusa; musebezi wa kutoloka kuisa mwapuo ye ñwi)	20	
Kalulo ya 2: Litoho za Litaba: Ze bonwi ni ze si ka bonwa kale	20	
Linepo kamukana:	40 ÷ 2	20
3. Kuñola Makande		
Likande (x 1)	40	
Likande le likuswani (x 2)	20	
Linepo kamukana	60 ÷ 2	30
4. Ze mwaLibuka		
Buka ya za Mikanga	10	
Buka ya za Makande	10	
Buka ya za Lipapali	10	
Linepo kamukana:	30	30
LINEPO KAMUKANA		100

11.6.3. Sitopa sa 10

Tatubo ye zwelezipili ka za zibo ya puo ye shutana-shutana

Kuteeleza ni Kubulela

Kuteeleza kakutwisiso kwa baituti ku na ni kutatubiwa kakuitukiseza ha ku konahala hañwi katemu (kalulo ye si kena sikolo).

Bakeñisa libaka le maticele ba na ni kulukisa tatubo ya kuteeleza i li ye swanela kualabiwa kakuñola. Linepo li ñolwa famubamba o yemi nonge faPampili mo ku Ñolwa Tatubo ya Kutwisiso ya Kuteeleza. Kubulela hande kwa munituti ku na ni kutatubiwa ha ku konahala habeli katemu (kalulo ye si kena sikolo); hañwi kanzila ya ngambolo ye itukiselizwe ni hañwi hape ku za kufanana maikuto a kazazi mwakilasi. Papali ni ngambolo ya kubulela ka ze zwelela mwalibuka ze swanelwa kubalwa li na ni kuba kalulo ya Tatubo ye Zwelezipili. Linepo li ñolwa mwamubamba o yemi nonge o swanela faPampili mo ku Ñolwa Tatubo ye Zwelezipili.

Kubala ni Ketelelo ya Kuñola

Misebezi ye mibeli ya kubala se siñozwi i li fo mifuta-futa ya lipuzo li buziwa teñi, li na ni kuezwa mwahal'a temu (nako ye si kena sikolo). Lipuzo ze li kona kungelela lipuzo ze tatuba zibo ya puo. Nihakulicwalo, ki kwa butokwa kulemuha kuli zibo ya puo i na ni kutatubiwa kakuya ka mo i sebelisizwe mwatimana.

Kuñola Makande

Misebezi kamukana ya makande a kuñola a na ni kulaitelwa. Haiba ku konahala linepo za likande li li liñwi ni likalulo ze peli ze kuswani li swanelwa kubonelwa temu ni temu mi linepo li ñoliwa faPampili ya Tabubo ye Zwelezipili. Baituti ba kulubelwa kuñola makande a manzwi a bata kuezwa 250-300 ni misebezi ya ze kuswani manzwi a bata kuezwa 150-200 mwaSitopa sa 10.

Ze mwaLibuka

Kuituta kwa ze mwalibuka ki kwa likalulo ze talu: **buka ya makande, buka ya papali ni buka ya mikanga.** Likalulo ze talu kamukana li ka tatubiwa kakuñola. Litatubo kapa misebezi ye milalu ye mikuswani ya temu ni temu i na ni kutatubiwa kuzwelela mwalibuka ze tomezwi kubalwa mi linepo li ñolwa faPampili ya Tatubo ye Zwelezipili.

Libuka za Makande (i kona kuba buka ya likande li li liñwi kapa ya makande a makuswani)

Ze mwabuka li swanelwa kuitutwa ku si na kuitukiseza kuamana ni babapali ni tatelelano ya likezahalo, likezo ni ze tiswa ki taba ye cwalo. Lipuzo za kuñola li swanela kuba za lipuzo ze tokwa likalabo ze kuswani. Baituti ba swanela kukona kusebeza likalabo bona beñi kakusebelisa ze ba balile.

Papali (papali ya kezo i li ñwi)

Baituti ba swanela kuituta lyano ni babapali mwapapali. Lipuzo ze buzwa mwapapali ki ze tokwa likalabo ze kuswani.

Mukanga

Baituti ba na ni kulutwa kuamuhela ni kuikola mikanga. Kuli taba ye i petahale, baituti ba swanela kuutwisisa se si mwamukanga. Mikanga i si ke ya petiswa kuli mane ba i zibe mwatoho, baatili. Mwasibaka sa zeo, baituti ba swanela kufiwa sikuka se silibisa kwa kukona kubala kakufitisa maikuto ni kutoloka maikuto a li mwamukanga.

Libuka ze tomezwi kusebeliswa:

Lipwetele ze 15 (ki kapelezo), makande a 6 a makuswani KAPA likande li liñwi le likuswani le litelelenyana ni papali i li ñwi kasilimo.

11.6.4 Kusufazo ya tatubo ye zwelezipili Sitopa sa 10

ZIBO	LINEPO	KAMUKANA
1. Kuteeleza ni Kubulela		
Ngambolo ye si ka Itukisezwa	10	
Ngambolo ye Itukiselizwe	10	
Linepo kamukana:	20	20
2. Kubala ni Ketelelo ya Kuñola		
Kalulo ya 1: Litoho za Litaba za Kamita (Tiko ya kutwisiso kapa kalabo ya kotalusa; musebezi wa kutoloka kuisa mwapuo ye ñwi)	20	
Kalulo ya 2: Litoho za Litaba: Ze bonwi ni ze si ka bonwa kale	20	
Linepo kamukana:	40 ÷ 2	20
3. Kuñola Makande		
Likande (x 2)	40	
Likande le likuswani (x 2)	20	
Linepo kamukana	60 ÷ 2	30
4. Ze mwaLibuka		
Buka ya za Mikanga	10	
Buka ya za Makande	10	
Buka ya za Lipapali	10	
Linepo kamukana:	30	30
LINEPO KAMUKANA		100

11.7 Tatubo ya mafelelezo a silimo

11.7.1 Sitopa sa 8 & 9 Lipuo za ba Bansu

Tatubo ya kwamafelelezo a silimo i ta ba ya mapampili a malalu. Baituti ba ta ñola mapampili 1, 2 ni 4.

Pampili	Mufuta wa Lipuzo	Nako	Linepo
Pampili ya 1 Kubala ni Ketelelo ya Kuñola	Pampili ye i ta ba ya likalulo ze peli. Kalulo ya se siñozwi ye ta sebeliswa mwapampili ye i tameha kuba ya kukandeka, ya buñoli bwa likande la bupilo bwa mutu u sili, ya za niti ni ya kufa liñusa. Palo ya manzwi a sibeli sa litimana a swanela kuba 800: Sitopa sa 8 (manzwi a kona kuba mwatasi ka 80 kapa fahalimu kapalo ye swana); ni manzwi a eza 1 000 mwaSitopa sa 9 (manzwi a kona kuba mwatasi ka 100 kapa fahalimu kapalo ye swana). <u>KALULO YA 1:</u> Kalulo ye i ta ba ya misebezi ye milalu. Timana ye zusulusa maikuto i ta ketiwa. Ha ku na linepo ze ta zwisezwa poso ya peletelo, puo kapa maswayo a kubala. Musebezi wa 1 Musebezi wo u ta ba wa lipuzo ze silezi za kuiketela i li mo ye ñwi ni ye ñwi i ta ba ni likalabo ze ne zeo li kona kuba kalabo. (lipuzo ze 6) Musebezi wa 2 Likalabo ze kuswani, puzo ye si na sikonkwani, niti/buhata kapa likalabo za kubapanya li buzwa. (lipuzo 4-6) Musebezi wa 3 Lipuzo ze tokwa likalabo za kotalusa/kutoloka li ta buziwa mwakalulo ye mi linepo li ta shutana-shutana kukalela ku1 – 3. (lipuzo ze 3 – 4) <u>KALULO YA 2</u> Kalulo ye i ta ba ya misebezi ye mibeli ya linepo ze 20 ye ñwi ni ye ñwi. Timana ye sa swani i ta sebeliswa kuba ye zusulusa maikuto mwakalulo ye. Musebezi wa 1 Lipuzo za mufuta wa kutwisiso (likalabo ze tokwa kotaluswa/kutoloka) ze tatuba ze swanelwa kuitutwa ze shelana-shelana li ta buziwa ze na ni linepo ze lendanela kukalela ku3 kuisa ku8. Likalabo ze bupehile hande ki ze tokwahala kuzwelela kwabatatubiwa. Musebezi wo u ta tatuba kutwisiso ya se sibalilwe ni kukona kotalusa/toloka kakutala, buatuli kapa kufa maikuto a hae mutatubiwa. Kunepahala ko kutamalalile hande, peletelo ni puo li ta talimiwa kuzona ha ku bonelwa likalabo zeo. Musebezi wa 2 Batatubiwa ba ta tokwa kwalaba ka se siñozwi kalinzila ze shutana-shutana (likalabo ze hanisa kuipulelela/kuiñolela busuleni) mwamanzwi a 100 – 200 ku ba Sitopa sa 8 ni manzwi a 120 – 150 ku ba Sitopa 9, kmt. kusufazo ye ketahani, linnolo (la simubuso ni la silikani), piho, liñusa la sibubui, kuzwelapili ni likande, kuzwelapili kutahisa maikuto a mwalikande, ncc.	Lihola ze 2	6 6 8 [20] [20] [20] Kamukana:60

Pampili	Mufuta wa Lipuzo	Nako	Linepo
Pampili ya 2 Kuñola Likande	Pampili ye i ta ba ya misebezi ye mibeli mi lisebeliso ze zusulusa maikuto li konwa kusebeliswa. Lisebeliso ze zusulusa maikuto li kona kungelela piho ye kuswani, maswaniso, linguli, timana ye kuswani, siswaniso se sitalusa lika kamashekanu, ncc. KALULO YA 1 Litoho ze silezi za makande li ta fiwa i li kuzeo mutatubiwa a tameha kuketa i li ñwi ni kuñola fateñi manzwi a eza 200 – 250 ya Sitopa sa 8 ni manzwi a 250 – 300 ya Sitopa sa 9. Litoho za litaba li na ni kuhapa likalabo za buikupuleli, kukandeka, kukanana kakuhupula ni kutoloka/kutalusa. KALULO YA 2 Litoho za litaba ze ne li ta fiwa i li kuzeo mutatubiwa a tameha kuketa i li ñwi ni kuñola fateñi manzwi a eza 100 – 120 ya Sitopa sa 8 ni manzwi a 120 – 150 ya Sitopa sa 9. Litoho za litaba ze li kona kungelela liñolo (la simubuso ni la silikani), piho, liñusa la sibubui, ngambolo kapa katiso ya za kazazi ni zazi. Lisebeliso ze zusulusa maikuto ze cwale ka maswaniso, maswaniso a talusa lika kamashekanu ni lipapazo li konwa kusebeliswa.	Lihola ze 2	20 10 Kamukana: 30

Pampili	Mufuta wa Lipuzo	Nako	Linepo
Pampili ya 4 Ze mwaLibuka Lipuo za ba Bansu	Pampili ye i ta tatubiwa ki ticele fasikolo. Lipuzo li ta buzwa famifuta ya libuka ze talu: Buka ya Mikanga, Buka ya Makande ni Buka ya Lipapali. Ha ku konahala lipwetele ze 8 li ta bupa kalulo ya mungendenge wa ze ta lutwa mi li ta tatubiwa sina mo ku shashululezwi mwatasi. Lipuzo ze peli za kutwisiso ya se sibalilwe li ta buzwa kuzwelela famufuta ni mufuta. Baituti ba ta alaba puzo i li ÑWI kuzwelela ku ye ñwi ni ye ñwi ya likalulo ze talu. KALULO YA 1: Lipuzo ze peli kuzwelela faMikanga i li kuzeo munituti u ta fa feela kalabo i li ÑWI. KALULO YA 2: Lipuzo ze peli kuzwelela faLipampali i li kuzeo munituti u ta fa feela kalabo i li ÑWI. KALULO YA 3: Lipuzo ze peli kuzwelela faMakande i li kuzeo munituti u ta fa feela kalabo i li ÑWI.	Lihola ze 2	10 10 10 Kamukana: 30 Ye isiwa ku10)

11.7.2 Sitopa sa 10 (Lipuo za ba Bansu)

Tatubo ya mafelelezo a silimo i ta ba ya mapampili a malalu.

Baituti ba nako kaufela ba ta ñola mapampili 1, 2 & 4. Haili baituti ba kasiwela ba ta ñola mapampili 1, 2 & 5

Pampili	Mufuta wa Lipuzo	Nako	Linepo
Pampili ya 1 Kubala ni Ketelelo ya Kuñola	Pampili ye i ta ba ya likalulo ze peli. Kalulo ya se siñozwi ye ta sebeliswa mwapampili ye i tameha kuba ya kukandeka, ya buñoli bwa likande la bupilo bwa mutu u sili, ya za niti ni ya kufa liñusa ni ze mwalibuka/lipwetele. Palo ya manzwi a sibeli sa litimana a swanela kuba 1 250 (manzwi a kona kuba mwatasi ka 100 kapa fahalimu kapalo ye swana). <u>KALULO YA 1:</u> Kalulo ye i ta ba ya misebezi ye milalu. Timana ye zusulusa maikuto i ta ketiwa. Ha ku na linepo ze ta zwisezwa poso ya peletelo, puo kapa maswayo a kubala. Musebezi wa 1 Musebezi wo u ta ba wa lipuzo ze silezi za kuiketela i li mo ye ñwi ni ye ñwi i ta ba ni likalabo ze ne zeo li kona kuba kalabo. (lipuzo ze 6) Musebezi wa 2 Likalabo ze kuswani, puzo ye si na sikonkwani, niti/buhata kapa likalabo za kubapanya li buzwa. (lipuzo 4-6) Musebezi wa 3 Lipuzo ze tokwa likalabo za kutalusa/kutoloka li ta buziwa mwakalulo ye mi linepo li ta shutana-shutana kukalela ku2 – 4. (lipuzo ze 3 – 4) <u>KALULO YA 2</u> Kalulo ye i ta ba ya misebezi ye mibeli ya linepo ze 20 ye ñwi ni ye ñwi. Timana ye sa swani i ta sebeliswa kuba ye zusulusa maikuto mwakalulo ye. Musebezi wa 1 Lipuzo za mufuta wa kutwisiso (likalabo ze tokwa kutaluswa/kutoloka) ze tatuba ze swanelwa kuitutwa ze shelana-shelana li ta buziwa ze na ni linepo ze lendanela kukalela ku3 kuisa ku8. Likalabo ze bupehile hande ki ze tokwahala kuzwelela kwabatatubiwa. Musebezi wo u ta tatuba kutwisiso ya se sibalilwe ni kukona kutalusa/toloka kakutala, buatuli kapa kufa kufa maikuto a hae mutatubiwa. Kunepahala ko kutamalalile hande, peletelo ni puo li ta talimiwa kuzona ha ku bonelwa likalabo zeo. Musebezi wa 2 Batatubiwa ba ta tokwa kualaba ka se siñozwi kalinzila ze shutana-shutana (likalabo ze hanisa kuipulelela/kuiñolela busuleni) mwamanzwi a 150 – 200 kmt. kusufazo ye ketahani, linnolo (la simubuso ni la silikani), piho, liñusa la sibubui, kuzwelapili ni likande, kuzwelapili kutahisa maikuto a mwalikande, ncc.	Lihola ze 2	6 6 8 [20] [20] [20] Kamukana:60 (Ye isiwa ku50)

Pampili	Mufuta wa Lipuzo	Nako	Linepo
Pampili ya 2 Kuñola Likande	Pampili ye i ta ba ya misebezi ye mibeli mi lisebeliso ze zusulusa maikuto li konwa kusebeliswa. Lisebeliso ze zusulusa maikuto li kona kungelela piho ye kuswani, maswaniso, linguli, timana ye kuswani, siswaniso se sitalusa lika kamashekanu, ncc. KALULO YA 1 Litoho ze silezi za makande li ta fiwa i li kuzeo mutatubiwa a tameha kuketa i li ñwi ni kuñola fateñi manzwi a eza 300 – 350. Litoho za litaba li na ni kuhapa likalabo za buikupuleli, kukandeka, kukanana kakuhupula ni kutoloka/kutalusa kamukwa o swanela. KALULO YA 2 Litoho za litaba ze ne li ta fiwa i li kuzeo mutatubiwa a tameha kuketa i li ñwi ni kuñola fateñi manzwi a eza 150 – 200. Litoho za litaba ze li kona kungelela liñolo (la simubuso ni la silikani), piho, liñusa la sibubui, ngambolo kapa katiso ya za kazazi ni zazi. Lisebeliso ze zusulusa maikuto ze cwale ka maswaniso, maswaniso a talusa lika kamashekanu ni lipapazo li konwa kusebeliswa.	Lihola ze 2	30 10 Kamukana: 40

Pampili	Mufuta wa Lipuzo	Nako	Linepo
Pampili ya 4 Ze mwaLibuka Lipuo za ba Bansu (Bana ba Sikolo ba Kazazi)	Pampili ye i ta tatubiwa kwande a sikolo ni kubonelwa fasikolo. Linepo ze filwe li tameha kulumelwa kwaDNEA. Lipuzo li ta buzwa famifuta ya libuka ze talu: Buka ya Mikanga, Buka ya Makande ni Buka ya Lipapali. Ha ku konahala lipwetele ze 10 li ta bupa kalulo ya mungendenge wa ze ta lutwa mi li ta tatubiwa sina mo ku shashululezwi mwatasi. Lipuzo ze peli za kutwisiso ya se sibalilwe li ta buzwa kuzwelela famufuta ni mufuta. Baituti ba ta alaba puzo i li ÑWI kuzwelela ku ye ñwi ni ye ñwi ya likalulo ze talu. KALULO YA 1: Lipuzo ze peli kuzwelela faMikanga i li kuzeo munituti u ta fa feela kalabo i li ÑWI. KALULO YA 2: Lipuzo ze peli kuzwelela faLipampali i li kuzeo munituti u ta fa feela kalabo i li ÑWI. KALULO YA 3: Lipuzo ze peli kuzwelela faMakande i li kuzeo munituti u ta fa feela kalabo i li ÑWI.	Lihola ze 2	20 20 20 Kamukana: 60 (Ye iswa ku20)

Pampili	Mufuta wa Lipuzo	Nako	Linepo
Pampili ya 5 Ze mwaLibuka Lipuo za ba Bansu (Bana ba Sikolo ba Bakena Kasiwela)	Pampili ye i ta tatubiwa kwande a sikolo ni kubonelwa kwande a sikolo. Lipuzo li ta buzwa famifuta ya libuka ze peli: Buka ya Makande ni Buka ya Lipapali. Pampili i ta tatubiwa sina mo kushashululezwi mwatasi. Lipuzo ze peli za kutwisiso ya se sibalilwe li ta buzwa kuzwelela famufuta ni mufuta. Baituti ba ta alaba puzo i li ÑWI kuzwelela ku ye ñwi ni ye ñwi ya Likalulo ze PELI ze ketilwe. KALULO YA 1: Lipuzo ze peli za mufuta wa	Lihola ze 2	20

	KALULO YA 2: KALULO YA 3:	likalabo ze kuswani kuzwelela faMikanga i li kuzeo munituti u ta fa feela kalabo i li ŊWI. Lipuzo ze peli za mufuta wa likalabo ze kuswani kuzwelela faLipapali i li kuzeo munituti u ta fa feela kalabo i li ŊWI. Lipuzo ze peli za mufuta wa likalabo ze kuswani kuzwelela faMakande i li kuzeo munituti u ta fa feela kalabo i li ŊWI.		20 Kamukana: 40 (Ye isiwa ku20)
--	---	---	--	--

TOKOMELA: Kukala **silimo sa 2010 kuisa 2012** mifuta kaufela ye milalu (3) ya libuka, ili Mikanaga, Lipapali ni Makande li ta eziwa ki **bana ba sikolo ba nako kaufela ni ba bakena sikolo kasiwela.**

Tatubo ya mafelelzo ya silimo sa **2009 bana ba sikoloba bakena kasiwela** ba ta ñola **mifuta ye mibeli** feela, ili Mikanga ni Makande.

Mulibo ya Tatubo	Pampili ya 1	Pampili ya 2	Pampili ya 3	Pampili ya 4
AO1			✓	
AO2			✓	
AO3			✓	
AO4			✓	
AO5			✓	
AO6			✓	
AO6			✓	
AO7			✓	
AO8			✓	
AO9			✓	
AO10			✓	
AO11			✓	
AO12		✓	✓	
AO13			✓	
AO14			✓	
AO15			✓	
AO16			✓	
AO17			✓	
R1	✓	✓	✓	✓
R2	✓	✓	✓	✓
R3	✓	✓		✓
R4	✓	✓		✓
R5	✓	✓	✓	✓
R6	✓	✓	✓	✓
R7	✓	✓	✓	✓
R8	✓	✓	✓	✓

Mulibo ya Tatubo	Pampili ya 1	Pampili 2	Pampili ya 3	Pampili ya 4
CW1	✓	✓		✓
CW2	✓	✓		✓
CW3	✓	✓		✓
CW4	✓	✓		✓
CW5	✓	✓		✓
CW6	✓	✓		✓
CW7	✓	✓		✓
CW8	✓	✓		✓
CW9	✓	✓		✓
LU1	✓	✓	✓	✓
LU2	✓	✓	✓	✓
LU3	✓	✓	✓	✓
LU4	✓	✓	✓	✓
LU5	✓	✓	✓	✓
LU6	✓	✓	✓	✓
LU7	✓	✓	✓	✓
LU8	✓	✓	✓	✓
LU9	✓	✓	✓	✓
L1				✓
L2				✓
L3				✓
L4				✓
L5				✓
L6				✓
L7				✓

Mayemo alinepo za Litopa za 8, 9 ni 10

Mayemo a za petile muniti kuamana ni mutomo wa za swanela kuziba mwa silambasi ya tuto li swanela kusupezwa katakuya mayemo Taku.

MAYEMO A LINEPO	SHUTANO YE MWAHALA MAYEMO A LINEPO	LITOLOKO ZA MAYEMO A LINEPO
A	80 % +	U fumani Mutomo wa ze Swanela Kuiyutwa kanzila fita kamita . Muniti u zwile mubano mwalika kaufela ze swanelwa kuitutwa.
B	70 -79%	U fumani Mutomo wa ze Swanela Kuitutwa kaswanelo. Muniti u na ni zibotuna mwalika ze ñata ze swanewa kuitutwa.
C	60-69%	U fumani Mutomo wa ze Swanela Kuitutwa kaswanelo.
D	50-59%	U fumani Mutomo wa ze Swanela Kuitutwa kakutabisa.
E	40-49%	U fumani palo ye likani ya Mutomo wa ze itutwa kufitelela mayemo a manyinyani a lumelezwi .
F	30-39%	U fumani Mutomo wa ze Itutwa ze kuli a ngiwe kuba ya ziba. Muniti u bata tuso kuli a itute.
G	20-29%	U fumani palo ye likani ya Mutomo wa ze itutwa fa mayemo a saswaneli..Muniti u tokwa kulutiwa kuli atibe masuba aza sika utwa hande.
U	0-19%	U palezwi ku fita fa Mutomo wa ze itutwa za mayemo a manyinyani . Muniti u tokwa kulutiwa kuli atibe masuba aza sika utwa hande.

ÑAMBEKO A

LINANEHO KAMO KUBONELWA MUSEBEZI O ÑOZWI WA MAKANDE A MATELELENYANA (MAPAMPILI YA 1)

PUO: MUÑOLO NI NEPAHALO→ SIBUPEHO SA ZE MWAHALI NI NEPAHALO↓ Mutala: PMN = 4 kapa 8 SMN = 10 kapa 20	1	2	3	4	5
	Lipulelo lisupeza mifutafuta ya libupeho ze swanela. Buikupuleli bwa kusebelisa manzwi a manca, linguli ni pupo ya litaba kamanzwi. Mukwa o swanela ni kunamalala hande. Taluso i nepahezi ni kuutwahala hande.	Lipullelo li bupehile hande. Sebeliso hande ya manzwi a manca ni linguli. Bupakinyana bwa mukwa. Taluso ya utwahala. Mafosisanyana a likani.	Lipulelo ze bunolo libupeho ze tomahanya li sebelisizwe hande. Sebeliso ya puo ni manzwi kakuya ka se sili teñi li ba teñi kasiwela. Fokuñwi taluso ya utwahala. Mafosisanyana a bilaeza kono ha hanisi kutwisiso	Mafosisa a linguli ni pupo ya litaba kamanzwi li kona kutahisa hakanyeho. Kuna ni kusanepahala ko kukona kupalelwisa kuutwana.	Kubata kusakona kusebelisa puo. Mafosisa a mañata a kutakutela a hapeleza mubali kusebelisa kakalezo kuli a fumane taluso.
1. Za buikupuleli, ze bupehile hande, za niti ni kutabisa. Maikuto a buzwise ni litimana ze bupehile hande ni kubeiwa kanzila ye kolwisisa.	9 - 10	8	7	6	5
	17 - 20	15 - 16	13 - 14	11 - 12	9 - 10
2. Ze mwahali ze tabisa ni kuutwahala. Ze bonisa buikupuleli hanyinyani ni kubupeha hande kko kunamalaza hande ni kuzwelapili.	8	7	6	5	4
	15 - 16	13 - 14	11 - 12	9 - 10	7 - 8
3. Ze mwahali za swanela kono ha li bonisi buikupuleli. Mihupulo i zwiselizwepili hanyinyani mi sibupeho sa bonahala, ni makalelo ni mafelelezo ze lemuseha.	7	6	5	4	3
	13 - 14	11 - 12	9 - 10	7 - 8	5 - 6
4. Ze mwahali ze likani. Tiko ye likani ya kutahisa muhupulo nihaike maikuto tota a bata kuutwahala; mitalanyana ya tatelelano ye fosahezi.	6	5	4	3	2
	11 - 12	9 - 10	7 - 8	5 - 6	3 - 4
5. Kutwisiso ya litoho za litaba ye fokola. Sibupeho se sifokola sitahisa kulyangana. Hañata ki maikuto a fokola.	5	4	3	2	1
	9 - 10	7 - 8	5 - 6	3 - 4	1 - 2

ÑAMBEKO B

LINANEHO KAMO KUBONELWA MUSEBEZI O ÑÓZWI WA MAKANDE A MAKUSWANI (MAPAMPILI YA 1)

KUTWISISO YA MUBALI/SEBELISO YA PUO, MUKWA, PUO NI NEPAHALO→ KUFITA KUSESISWANELA, KUFANA MAIKUTO, ZE MWAHALI NI SIBUPEHO↓ Mutala: KSN = 4 kapa 8 KKS = 10 kapa 20	1	2	3	4	5
	Sebeliso ya pou ni mukwa ze simulala hande ni buikupuleli; kutwisiso ya mubali/sebeliso ya pou. Mafosisa a likani.	Keto ya pou ya musebezi ye swanela; kutwisisonyana ya mubali/sebeliso ya pou ni mukwa. Mafosisanyana a likani.	Puo ya kamita kono ye swanela; kutwisiso ye likani ya mubali. Mafosisanyana a bilaeza hahulu a sitatalisa kutwisiso.	Puo ye bunolo ni ye sa fi hande ili ye zamaelela hanyinyani ni musebezi kapa mubali. Mafosisa a linguli ni pupo ya litaba kamanzwi li kona kulyanganisa.	Puo ye fokolo kakuya kamusebezi nihaike ya utwahala hanyinyani mokuñwi. Mafosisa a mañata a kutakutela a hapeleza mubali kusebelisa kakalezo kuli a fumane taluso.
1. Se siswanela si fitilwe kusona; se sinde, ni se sishashuluzwi hande, keto ya ze mwahali; sibupeho se siswanela ni kutusa kufana maikuto.	9 - 10	8	7	6	5
	17 - 20	15 - 16	13 - 14	11 - 12	9 - 10
2. Se siswanela sibatile kufitwa kusona; keto ya ze mwahali ye swanela (kono ha i bonisi makandauko); kutwisisonyana ya sibupeho i kona kutsa kuutwisisa.	8	7	6	5	4
	15 - 16	13 - 14	11 - 12	9 - 10	7 - 8
3. Kutwisiso ya musebezi i supelizwe; sebelisonyana ya lipulelo ze swanela; bupakinyana bwa sebeliso ya sibupeho se siswabela.	7	6	5	4	3
	13 - 14	11 - 12	9 - 10	7 - 8	5 - 6
4. Se siswanela ha si sika hatiswa hande; ze ñwi ze mwahali li kona kuba ze swanela; sibupeho se siutwahala ni se sikona kufitisa liñusa.	6	5	4	3	2
	11 - 12	9 - 10	7 - 8	5 - 6	3 - 4

5. Kusabonisa hande se siswanela kuezwa; ze mwahali ze bunolo hahulu ni bunyinyani; zibo ya tahiso ya fokola.	5	4	3	2	1
	9 - 10	7 - 8	5 - 6	3 - 4	1 - 2

TATUBO YE ZWELEZIPILI: PUO YA PILI																		
LITOPA ZA 8 & 9														SILIMO:				
SIKOLO:								SIKWATA SA KILASI:						TICELE:				
LIBIZO	Kalulo	Kuteeleza ni Kubulela			Kubala ni Ketelelo ya Kuñola			Ze mwaLibuka				Makande				LINEPO KAMUKANA ZA KALULO	LINEPO KAMUKANA ZA KALULO (T1 + T2 + T3)	LINEPO ZA SILIMO ZA CA (300 ÷ 3)
		Kusaitukiseza/kuitukiseza	Kuitenga mwaPapali	LINEPO ZA KALULO	Se Siñozwi sa 1	Se Siñozwi 2	LINEPO ZA KALULO (40 ÷ 2)	Musebezi/Se Siñozwi 1	Musebezi/Se Siñozwi 2	Musebezi/Se Siñozwi 3	LINEPO ZA KALULO	Likande	Likande le likuswani 1	Likande le likuswani 2	LINEPO ZA KALULO			
		10	10	20	20	20	20	10	10	10	30	40	10	10	30			
	1																	
	2																	
	3																	
	1																	
	2																	
	3																	
	1																	
	2																	
	3																	
	1																	
	2																	
	3																	
	1																	
	2																	
	3																	

TATUBO YE ZWELEZIPILI: PUO YA PILI

SITOPA SA 10

SILIMO:

SIKOLO:

SIKWATA SA KILASI:

TICELE:

LIBIZO	Kalulo	Kuteeleza ni Kubulela			Ze mwaLibuka				Kubala ni Ketelelo ya Kuñola				Makande				LINEPO KAMUKANA ZA KALULO	Linepo Kamukana	
		Kusaitukiseza/kuitukiseza	Kuitenga mwaPapali	LINEPO ZA KALULO	Mukanga	Likande	Papali	Linepo Kamukana (60 ÷ 2)	Litoho Za Litaba	Musebezi o Itukiselizwe ni o si ka itukisezwa	Musebezi o Itukiselizwe ni o si ka itukisezwa	Linepo Kamukana 40 ÷ 2)	Likande	Likande le likuswani 1	Likande le likuswani 2	Linepo Kamukana (60 ÷ 2)		LINEPO KAMUKANA ZA KALULO (T1 + T2)	LINEPO ZA SILIMO ZA CA (200 ÷ 2)
		10	10	20	20	20	20	30	20	10	10	20	40	10	10	30	100	200	100
	1																		
	2																		
	1																		
	2																		
	1																		
	2																		
	1																		
	2																		
	1																		
	2																		
	1																		
	2																		
	1																		
	2																		

The National Institute for Educational Development

P/Bag 2034

Okahandja

NAMIBIA

Telephone: +64 62 509000

Facsimile: + 64 62 509073

E-mail: info@nied.edu.na

Website: <http://www.nied.edu.na>

© NIED 2009

